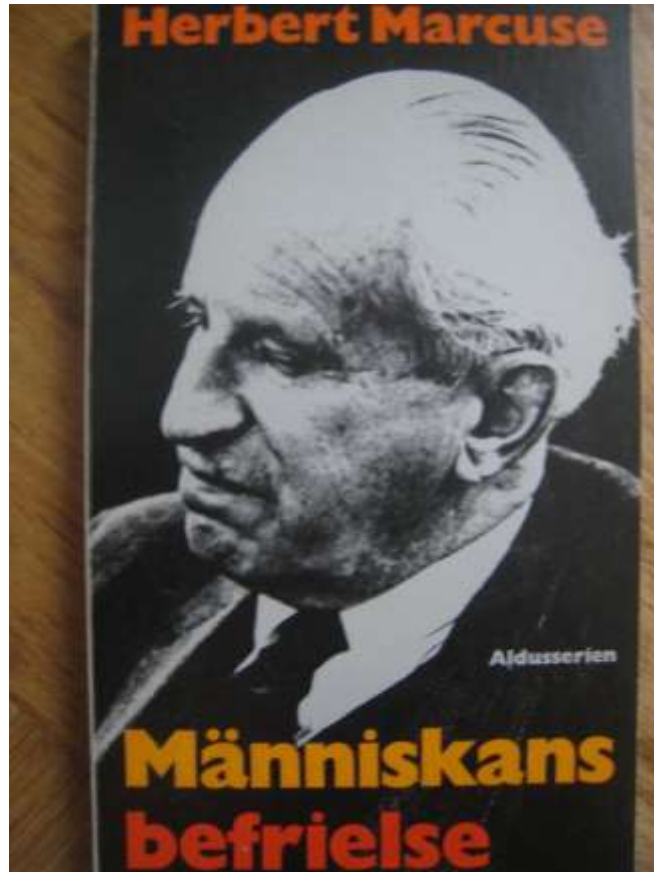

Herbert Marcuse
Människans befrielse
1969

Originalets titel: "An Essay on Liberation"

Översättning: Göran Fredriksson

Denna version baseras på den HTML-version som digitaliserats av Jonas Holmgren på Marxist Internet Archive (MIA).

Innehåll

Förord	1
Inledning.....	2
1. En biologisk grundval för socialism?.....	4
2. Den nya sensibiliteten	10
3. Omstörtande krafter – i förvandling.....	22
4. Solidaritet	35

Förord

Den växande oppositionen mot den korporativa kapitalismens världsvida herravälde har konfronterats med den makt detta välde upprätthåller: dess ekonomiska och militära fäste på fyra kontinenter, dess nykoloniala imperium och, viktigast av allt, dess oförminskade förmåga att påtvinga majoriteten av den underlydande befolkningen dess överflödande produktivitet och överväldigande kraft. Denna världsomspännande makt håller de socialistiska länderna på defensiven, vilket för dem innebär alldeles för stora kostnader inte bara i militära utgifter utan också i form av vidmakthållandet av en repressiv byråkrati. Socialismens utveckling fortsätter sålunda att avvika från sitt ursprungliga mål, och samexistensen i tävlingsform med Väst skapar värderingar och begär för vilka den amerikanska levnadsstandarden tjänar som modell.

Nu håller emellertid denna farliga homogenitet på att upplösas och ett alternativ börjar bryta igenom den repressiva likformigheten. Detta alternativ är inte så mycket en annorlunda väg till socialism som förekomsten av annorlunda mål och värderingar, avvikande strävanden hos de män och kvinnor som gör motstånd mot och förnekar den korporativa kapitalismens massivt exploaterande makt också i dess mest trevliga och liberala uppenbarelseformer. Det stora Avståndstagandet tar sig en rad olika uttryck.

I Vietnam, på Kuba och i Kina försvaras och förs en revolution framåt som kämpar för att eliminera socialismens byråkratiska administration. I Latinamerika tycks gerillarörelserna vara uppfyllda av samma omstörtande impuls: befrielse. Samtidigt visar även den korporativa kapitalismens synbarligen orubbliga ekonomiska styrka tecken på ökande påfrestningar: det tycks som om inte ens Förenta Staterna hur länge som helst kan få fram alla sina produkter – vapen och smör, napalm och färg-TV. Gettobefolkningen kan mycket väl komma att bli den första massbasen för en revolt (ehuru inte för en revolution). Studentoppositionen sprider sig i de gamla socialistiska lika väl som i de kapitalistiska länderna. I Frankrike har den för första gången utmanat regimens fulla styrka och för ett kort ögonblick återgivit de röda och svarta fanorna deras befriande makt; dessutom har den påvisat möjligheterna för en utvidgning av basen. Det tillfälliga undertryckandet av upproret kommer inte att vända denna trend.

Ingen av dessa krafter är alternativet. De drar emellertid i skilda avseenden upp gränserna för de etablerade samhällenas integrerande makt. När dessa gränser uppnåtts kan överheten börja ett nytt slags totalitärt förtryck. Men bortom dessa gränser finns också (fysiskt och mentalt) utrymme för att bygga ett frihetsrike som är annorlunda än det nuvarande: det måste innefatta frigörelse också från friheten att exploatera – en frigörelse som måste föregå uppbyggandet av ett fritt samhälle, och som nödvändiggör den historiska brytningen med det förflutna och det närvarande.

Det skulle vara oansvarigt att övervärdera dessa krafters nuvarande möjligheter (denna uppsats kommer att betona hindren och "dröjsmålen"), men dessa fakta är förhanden, fakta som inte bara är hoppets symboler utan också dess förkroppsligande. De ställer den kritiska samhällsteorin inför uppgiften att åter undersöka möjligheterna för tillkomsten av ett socialistiskt samhälle som är kvalitativt skilt från de samhällen som nu existerar, uppgiften att omdefiniera socialismen och dess förutsättningar.

I de följande kapitlen försöker jag utveckla några idéer som först förekom i *Eros och civilisation* och i *Den endimensionella människan*, och som därefter diskuterats i *Repressiv tolerans* samt i föreläsningar som jag hållit under senare år, mest inför studenter i Förenta Staterna och Europa. Denna essä skrevs före händelserna under maj och juni 1968 i Frankrike; jag har bara tillfogat några fotnoter för dokumentationens skull. Det har frapperat mig att vissa av de idéer som förekommer i min essä sammanfaller med dem som formulerades av de militanta ungdomarna. Den radikalt utopiska karaktären hos deras krav överträffar till stor del

de hypoteser som framförs här; och ändå utvecklades och formulerades dessa krav under själva handlingsförloppet; de är ett uttryck för konkret politisk praxis. Aktivisterna har diskvalificerat begreppet ”utopi” – de har förkastat en oriktig ideologi. Vare sig deras aktion var en revolt eller en ofullgånge revolution utgör den en vändpunkt. När de proklamerar den ”permanenta utmaningen” (*la contestation permanente*), den ”kontinuerliga utbildningen”, det stora Avståndstagandet, känner de igen det sociala förtryckets prägel även i den traditionella kulturens mest sublimes manifestationer; och i de tekniska framstegens mest iögonfallande resultat. De har åter uppväckt ett spöke (och denna gång ett spöke som hemsöker inte bara borgarklassen utan alla exploaterande byråkratier): spöket av en revolution som underordnar utvecklingen av produktivkrafterna och den högre levnadsstandardens under kraven på att skapa solidaritet med den mänskliga arten, att avskaffa fattigdom och elände bortom alla nationella gränser och intressesfärer, att uppnå fred. Med ett ord: de har brutit ut idén om revolution ur den kontinuerliga repressionen och satt in den i dess autentiska dimension: friheten.

De unga aktivisterna vet eller känner att det helt enkelt är deras liv som står på spel, deras liv som mänskliga varelser, som blivit en leksak i händerna på politiker, direktörer och generaler: rebellerna vill rädda det undan dessa händer och göra det värt att leva; de är medvetna om att detta idag fortfarande är möjligt, och att uppnåendet av detta mål nödvändiggör en kamp som inte längre kan föras med reglerna och regleringarna hos en pseudodemokrati i en Fri Orwellsk Värld. Dem tillägnar jag denna bok.

Inledning

Hitintills har en av den kritiska (särskilt den marxistiska) samhällsteorins grundsatser varit att avhålla sig från vad som rimligen kunde kallas utopisk spekulation. Social teori antas analysera de existerande samhällena i ljuset av deras egna funktioner och kapaciteter, och att identifiera påvisbara tendenser som måhända leder till ett tillstånd bortom status quo. Genom logisk härledning från existerande omständigheter och institutioner kan den kritiska teorin också bestämma de grundläggande institutionella förändringar som är förutsättningen för övergången till ett högre utvecklingsstadium: ”högre” i betydelsen av en mer rationell och jämlik användning av resurserna, minimering av destruktiva konflikter, och utvidgande av gränserna för frihetens rike. Men bortom dessa gränser har den kritiska teorin inte gått med sina undersökningar, av rädsla för att förlora sin vetenskapliga karaktär.

Jag tror att denna begränsade uppfattning måste revideras, och att denna revision påkallas eller t.o.m. nödvändiggörs av de samtida samhällenas faktiska utveckling. Deras dynamiska produktivitet berövar begreppet ”utopi” dess traditionellt irreella innehåll: ”utopiskt” betecknar inte längre det som inte existerar och inte kan existera i vårt historiska universum, utan snarare det som hindras från att bli till av de etablerade samhällenas makt.

Utopiska möjligheter ligger gömda i den utvecklade kapitalismens tekniska och teknologiska krafter: det förnuftiga användandet av dessa krafter i global skala skulle göra slut på fattigdom och knapphet inom en snar framtid. Men vi vet nu att varken en rationell användning av eller – och detta är avgörande – kollektiv kontroll utövad av de ”omedelbara producenterna” (arbetarna) över teknik och teknologi skulle av sig själv eliminera förtryck och utsugning: en social välfärdsstat skulle fortfarande vara ett stadium av förtryck som skulle fortsätta också under socialismens ”andra fas”, när envar skall få ”i enlighet med sina behov”.

Vad som nu står på spel är behoven själva. Vid detta stadium är frågan inte längre: hur kan individen tillfredsställa sina egna behov utan att skada de andra, utan snarare: hur kan han tillfredsställa sina behov utan att skada sig själv, d.v.s. utan att genom sina strävanden och tillfredsställelser reproducera sitt beroende av en exploaterande apparat som under det att den

tillfredsställer hans behov gör hans trældom permanent. Tillkomsten av ett fritt samhälle skulle karakteriseras av det faktum att det ökande välmåendet slog över i en väsentligen ny livskvalitet: en brytning med hela skalan av etablerade livsmönster. Denna kvalitativa förändring måste uppstå ifråga om behoven, i människans infrastruktur (som samtidigt är en dimension av samhällets infrastruktur): den nya inriktningen, de nya institutionerna och produktionsförhållandena måste uttrycka uppkomsten av behov och tillfredsställelser som är mycket annorlunda än och t.o.m. antagonistiska mot dem som rådde i de exploaterande samhällena. En sådan förändring skulle utgöra den instinktiva grund för frihet som klassamhällets långa historia har blockerat. Frihet skulle bli omgivningen kring en organism som inte längre är kapabel att anpassa sig till det konkurrensmässiga beteende som krävs för välmåga under dominans, ej längre förmögen att stå ut med det etablerade levnadssättets aggressivitet, brutalitet och gemenhet. Upproret skulle då ha slagit rot i individens själva natur och "biologi", och på dessa nya grunder skulle rebellerna omdefiniera den politiska kampens målsättning och strategi. Endast där kan befrielsens konkreta mål bestämmas. Är en sådan förändring av människans "natur" möjlig? Jag tror det, ty den tekniska utvecklingen har nått ett stadium där verkligheten inte längre behöver bestämmas av den försvagande kampen för socialt överlevande och framåtskridande. Ju mer dessa tekniska möjligheter utvidgar utsugningens ram, inom vilken de fortsätter att förfinas och missbrukas, desto mer påverkar de människornas drifter och strävanden hän mot en punkt vid vilken livets nödvändigheter upphör att kräva ett aggressivt beteende då man "tjänar sitt uppehälle", och det "ickenödvändiga" kan bli ett vitalt behov. Denna i marxistisk teori centrala tes är rätt så välkänd, och den korporativa kapitalismens förvaltare och PR-män är väl medvetna om dess mening; de är beredda att "inkorporera" dess farliga följder. Den radikala oppositionen är också medveten om dessa utsikter, men den kritiska teorin, som skall leda den politiska praktiken, släpar fortfarande efter. Marx och Engels brydde sig inte om att utarbeta konkreta begrepp om möjliga former av frihet i ett socialistiskt samhälle; idag förefaller en sådan inskränkning inte längre berättigad. Produktivkrafternas utveckling erbjuder möjligheter för mänsklig frihet som är mycket annorlunda och avlägsna från dem som något tidigare stadium kunnat uppvisa. Dessutom innebär dessa verkliga möjligheter att klyftan som skiljer ett fritt samhälle från de existerande samhällena skulle bli precis så mycket vidare och djupare som den repressiva makten och produktiviteten hos de senare formar människan och hennes miljö i enlighet med sina ideal och intressen.

Ty den mänskliga frihetens värld kan inte byggas av de etablerade samhällena hur mycket dessa än strömlinjeformar och rationaliserar sitt herravälde. Deras klasstruktur och den fulländade kontroll som krävs för att upprätthålla den alstrar behov, tillfredsställelser och värderingar som reproducerar den mänskliga tillvarons trældom. Detta "frivilliga" slaveri (frivilligt såtillvida att det är internaliserat hos individerna), vilket legitimerar de välvilliga herrarna, kan endast brytas genom en politisk praktik som når fram till behärskningens och förnöjsamhetens rötter i människans infrastruktur, en politisk praktik av metodiskt ointresse för och avståndstagande från Etablissemangets och som syftar till en radikal omvärdering av värdena. Sådan praktik innebär en brytning med de välkända och invanda sätter att se, höra, känna och förstå saker, så att organismen kan bli mottaglig för en icke-aggressiv, ickeexploaterande världens möjliga former.

Hur avlägset från dessa begrepp upproret än må vara, hur destruktivt och självförstörande det än kan förefalla, hur stort avståndet än är mellan metropolernas medelklassrevolt och den strid på liv och död som jordens fördömda utkämpar – gemensamt för dem alla är Avståndstagandets djup. Det får dem att förkasta spelets regler som är uppsatta mot dem, tålmodets och övertalningens åldrade strategi, förlitan på Etablissemangets Goda Vilja, dess falska och omoraliska välstånd, dess grymma överflöd.

1. En biologisk grundval för socialism?

I överflödssamhället har kapitalismen kommit i sitt esse. De två huvudkällorna för dess dynamik, produktivkrafternas utveckling och internaliseringen av repressiva sociala kontroller, genomtränger och förenar den privata och den sociala tillvarons alla dimensioner. De tillgängliga materiella och intellektuella resurserna (frigörelsepotentialen) har i så hög grad vuxit ur de etablerade institutionerna att bara den systematiska eskaleringen av slöseri, förstörelse och kontroll förmår hålla systemet igång. Den opposition som undgår förtryck av polisen, domstolarna, de förtroendevalda och av folket självt kommer till uttryck i ungdomens och de intellektuellas utbredda uppror, och i de förföljda minoriteternas dagliga kamp. Den beväpnade klasskampen förs utanför: av jordens fördömda som bekämpar överflödsmonstret.

Den kritiska analysen av detta samhälle kräver nya kategorier: moraliska, politiska, estetiska. Jag skall göra ett försök att utveckla sådana under loppet av denna diskussion. Som en introduktion får begreppet obscenitet tjäna.

Vårt nuvarande samhälle är obscenit därtill genom att det producerar och oanständigt exponerar ett kvävande överflöd av varor samtidigt som det berövar sina offer utomlands livsuppehållets nödvändigheter; obscenit däri att det stoppar sig självt och sina soptunnor fulla samtidigt som det förgiftar och bränner de knappa födoämnen som befinner sig inom dess aggressionsradie; obscenit i dess politikernas och företagens ord och leenden; i dess fromma förhoppningar, i dess ignorans, och i visheten hos de intellektuella som det håller sig med.

Obscenitet är ett moraliskt begrepp som ingår i den verbala arsenal som är Etablissemangets, som missbrukar termen genom att applicera den inte på utslag av sin egen moral, utan på andras. Bilden av en naken kvinna som exponerar sitt blygdhår är inte obscen, vilket däremot den fullt påklädda general är, som visar sina medaljer som han erhållit för sina insatser i aggressionskriget mot Vietnam; hippies ritual är inte obscen, men obscen är däremot en hög kyrklig dignitärs förklaring att krig är en nödvändig förutsättning för fred. Lingvistisk terapi, d.v.s. strävan att befria orden (och därmed begreppen) från Etablissemangets i det närmaste totala förvrängning av deras mening, kräver att moraliska normer överförs (och görs giltiga) från Etablissemanget till revolten mot det. (På samma sätt måste den sociologiska och politiska vokabulären radikalt omskapas; den måste avklädas sin falska neutralitet, den måste "moraliseras" på ett metodiskt och provokativt sätt i Avståndstagandets termer.) Moral är inte nödvändigtvis och inte i första hand ideologisk. Mot ett omoraliskt samhälle blir den ett politiskt vapen, en effektiv kraft som driver folk till att bränna sin inkallningsorder, att förlöjliga nationella ledare, att demonstrera på gatorna och att veckla ut plakat med texten "Du skall icke dräpa" i kyrkorna.

Reaktionen på obscenitet är skam, vanligen tolkad som det fysiologiska uttrycket för den känsla av skuld som åtföljer överträdandet av ett tabu. Blottställandet av överflödssamhällets obscenitet framkallar normalt varken skam eller skuldkänsla, fastän detta samhälle bryter mot några av civilisationens mest fundamentala tabun. Termen obscenitet tillhör den sexuella sfären; skam och skuldkänsla uppstår i den oidipala situationen. Om socialmoralen i detta avseende är rotad i sexualmoralen, så skulle överflödssamhällets skamlöshet och effektiva förträngning av skuldkänslorna vara tecken på en minskning av skam och skuldkänsla inom den sexuella sfären. Och förvisso tillåts och t.o.m. uppmuntras exponerandet av den (för alla praktiska ändamål) nakna kroppen, och tabuna angående för- och utomäktenskapliga förbindelser har avsevärt uppmjukats. Sålunda möter vi motsägelsen att den sexuella liberaliseringen utgör en instinktiv bas för överflödssamhällets repressiva och aggressiva maktutövning.

Denna motsägelse kan upplösas om vi förstår det faktum att liberaliseringen av Etablissemangets egen moral försiggår inom en ram av effektiv kontroll; inom denna ram

stärker liberaliseringen helhetens sammanhållning. Uppmjukningen av tabuna lindrar känslan av skuld och binder (fast på ett uppenbart dubbeltydigt sätt) de ”fria” individerna libidinöst till de institutionaliserade fadersgestalterna. Dessa fäder är mäktiga men också toleranta, och deras omsorg om nationen och dess ekonomi möjliggör och beskyddar medborgarnas friheter. Om däremot brottet mot tabuna överskrider den sexuella sfären och leder till avståndstagande och uppror, så lindras och förträngs inte skuld-känslan utan projiceras snarare: inte vi utan fäderna är skyldiga; de är inte toleranta utan falska; de vill försona sin egen skuld genom att göra oss, sönerna, skyldiga; de har skapat en värld av hyckleri och våld i vilken vi inte önskar leva. Instinktiv revolt övergår i politiskt uppror, och mot detta förbund mobiliserar Etablissemangets sin fulla styrka.

Detta förbund provocerar fram en sådan reaktion därför att den avslöjar en social omvandlings möjliga räckvidd vid detta utvecklingsstadium och den utsträckning i vilken den radikala politiska praktiken innefattar kulturell omstörtning. Det avståndstagande med vilket oppositionen konfronterar det existerande samhället är bejakande så tillvida att det visar fram en ny kultur, som uppfyller de humanistiska löften som den gamla kulturen svek. Politisk radikalism innebär sålunda moralisk radikalism: skapandet av en moral som skulle kunna förbereda människan för friheten. Denna radikalism aktiverar moralens elementära, organiska grundval i människan. Moralen är inte främst etiskt beteende i enlighet med vissa sociala normer, inte främst uttryck för en ideologi, utan först och främst en ”benägenhet” hos organismen, kanske rotad i den erotiska driften att motverka aggressivitet, att skapa och upprätthålla ”allt större enheter” av liv. Vi skulle då få – före alla ”värderingar” – en instinktiv grundval för solidariteten med mänskliga varelser, en solidaritet som varit effektivt förträngd i enlighet med klassamhällets krav, men som nu uppkommer som en förberedelse för frigörelsen.

I den grad som denna grundval själv är historisk och den ”mänskliga naturens” formbarhet sträcker sig till djupet av människans instinktstruktur, kan förändringar i moralen ”sjunka ned” i den ”biologiska”¹ dimensionen och modifiera det organiska beteendet. Så snart en viss moral blivit fast etablerad som norm för socialt beteende är den inte bara internaliserad – den verkar också som norm för det ”organiska” beteendet: organismen mottar och reagerar på vissa stimuli och ”ignorerar” och repellerar andra i enlighet med den internaliserade moralen som sålunda främjar eller hotar organismens funktion som levande cell i samhället i fråga. På detta sätt återskapar ett samhälle oupphörligen denna sida av medvetenhet och ideologi, beteendemönster och strävanden såsom en del av invånarnas ”natur” och om revolten inte når in till denna ”andra” natur, in till dessa ingrodda mönster, så kommer den sociala omvandlingen att förbli ”ofullständig”, ja t.o.m. självförstörande.

Den så kallade konsumentekonomin och den korporativa kapitalismens politik har skapat en andra mänsklig natur som binder människan libidinöst och aggressivt vid varuformen. Behovet att äga, konsumera, köpa och kontinuerligt förnya de prylar, påhitt, grejor och apparater som erbjuds och påtvingas folk för att man skall använda dessa ting t.o.m. med risk för att förstöra sig, har blivit ett ”biologiskt” behov i den just definierade betydelsen. Människans andra natur strider sålunda mot varje förändring som skulle avbryta och kanske

---

¹ Jag använder termen ”biologisk” och ”biologi” inte i betydelsen av den vetenskapliga disciplinen, utan i avsikt att beteckna den process (och den dimension) i vilken böjelser, beteendemönster och strävanden blir vitala behov som, om de inte tillfredsställdes, skulle förorsaka dysfunktion i organismen. Omvänt kan socialt orsakade behov och strävanden resultera i ett mer lustfyllt organiskt beteende. Om biologiska behov definieras som sådana som måste tillfredsställas och som det inte finns någon fullgod ersättning för, så kan vissa kulturella behov ”sjunka ned” i människans biologi. Då kan vi tala om t.ex. det biologiska behovet av frihet, eller om att vissa estetiska behov har slagit rot i den organiska strukturen hos människans natur, eller snarare andra natur. Denna användning av termen biologisk innebär eller förutsätter inte någonting beträffande det sätt på vilket behov uttrycks och överförs fysiologiskt.

t.o.m. avskaffa detta människans beroende av en marknad som fylls med alltfler handelsvaror, avskaffa hennes existens som en konsument som genom köpandet och säljandet förtär sig själv. De behov som skapas av detta system är alltså i hög grad stabiliserande, konservativa behov: kontrarevolutionen förankrad i den instinktiva strukturen.

Marknaden har alltid varit en plats för exploatering och därigenom också för den kontroll som garanterar samhällets klasstruktur. Men den utvecklade kapitalismens produktionsprocess har ändrat formen för herraväldet: den teknologiska täckmanteln döljer klassintressenas brutala närvaro och agerande i och genom handelsvarorna. Är det fortfarande nödvändigt att fastslå att det inte är teknologin, inte tekniken, inte maskinerna som är förtryckets källa, utan herrarnas närvaro i dessa ting, som bestämmer deras antal, deras livstid, deras makt, deras position i våra liv, våra behov av dem? Är det fortfarande nödvändigt att upprepa att vetenskap och teknologi är frigörelsens viktigaste redskap, och att det bara är deras användning och inskränkning i det repressiva samhället som gör dem till instrument för herraväldet?

Bilen är inte i och för sig repressiv, inte heller TV-apparaten eller hushållsuppfinningarna, men de blir det då de produceras i enlighet med lönsamhetskravet och integreras i människornas tillvaro och "förverkligande". Människorna måste då köpa väsentliga delar av sin egen existens på marknaden; deras tillvaro är kapitalets förverkligande. Det nakna klassintresset bygger de osäkra och snabbt gammalmodiga bilarna och alstrar därigenom destruktiv energi; klassintresset låter massmedia göra reklam för våld och dumheter för att således skapa en ofri publik. Överheten gör då inget annat än lyder publikens, massornas önskemål; den berömda lagen om tillgång och efterfrågan sörjer för att harmoni råder mellan härskare och behärskade. Denna harmoni är förvisso skapad på förhand så tillvida att de härskande har skapat den publik som efterfrågar deras varor och önskar dem ännu intensivare om den i och genom dessa varor kan lindra sin frustration och den aggression som frustrationen ger upphov till. Självbestämmanderätten, individens autonomi, hävdas i rätten att köra fort med sin bil, att handha sina egna små maktinstrument, att köpa ett gevär, att få framföra sin åsikt inför massauditorier, hur fördomsfull och aggressiv den än är. Den organiserade kapitalismen har sublimerat och omvandlat missnöje och primär aggressivitet till socialt produktiv användbarhet på ett sätt som saknar motstycke – inte vad gäller kvantiteten våld, utan snarare vad gäller dess förmåga att producera långtgående förnöjsamhet och tillfredsställelse, att skapa "frivillig trældom". Förvisso är frustration, olycka och sjukdom fortfarande grunden för denna sublimering, men systemets produktivitet och brutala makt håller ännu denna grund under god kontroll. De uppnådda fördelarna får rättfärdiga kontrollsystemet. De etablerade värderingarna blir folkets egna värderingar: anpassning uppfattas som spontanitet och autonomi, och valet mellan samhälleliga nödvändigheter som frihet. I denna mening är den kontinuerliga utsugningen inte bara gömd bakom teknologins täckmantel, utan har verkligen antagit en ny skepnad: de kapitalistiska produktionsförhållandena är ansvariga inte bara för slaveriet och slitet, utan också för den större lycka och nöje som är tillgängliga för majoriteten av befolkningen – och de ger mer varor i utdelning än förut. Varken dess enormt ökade förmåga att producera förnödenhetsvaror eller den fredliga administrering av klasskonflikter som möjliggjorts genom denna förmåga eliminerar kapitalismens väsentliga karakteristika, nämligen det privata omhändertagandet av mervärdet (som styrs men inte avskaffas genom regeringens ingripande) och dess användande i enlighet med det korporativa intresset. Kapitalismen fortplantar sig genom att omvandla sig, och denna omvandling effektiviserar för det mesta exploateringen. Upphör utsugning och förtryck att vara vad de är och vad de gör med människan, om man inte längre lider av dem, om de "kompenseras" av tidigare okänt välstånd? Upphör arbetet att vara utmattande, om mental energi i ökad utsträckning ersätter fysisk energi vid produktionen av varor och tjänster, som vidmakthåller ett system som gör stora områden av jorden till helveten? Ett jakande svar skulle legitimera varje form av

förtryck som håller folket lugnt och nöjt, medan ett nekande svar skulle beröva individen rätten att vara domare över sin egen lycka.

Tesen att lycka är ett objektiva tillstånd som kräver mer än subjektiva känslor har blivit effektivt misstänkliggjord; dess giltighet beror på den reella solidariteten med arten "människa", som ett samhälle som är uppdelat i antagonistiska klasser och nationer inte kan uppnå. Så länge detta är mänsklighetens historia kommer det "naturliga tillståndet", oavsett hur förfinat, att kvarstå: ett civiliserat allas krig mot alla, i vilket de fås lycka måste existera tillsammans med de övrigas lidande. Den första Internationalen var det sista försöket att förverkliga solidariteten med arten genom att basera den på den sociala klass hos vilken de subjektiva och objektiva intressena, det speciella och det universella, sammanföll (Internationalen är den sista konkretiseringen av det abstrakta filosofiska begreppet "människan som människa", som "Gattungswesen", vilket spelar en så avgörande roll i Marx' och Engels' tidiga skrifter). Sedan skapade det spanska inbördeskriget den solidaritet som är frigörelsens drivkraft, i en liten minoritets oförglömliga och hopplösa kamp mot den fascistiska och liberala kapitalismens allierade styrkor. Här i de internationella brigaderna, som med sina dåliga vapen gjorde motstånd mot en överväldigande teknisk överlägsenhet, fanns unionen mellan intellektuella och arbetare – den union som blivit det desperata målet för dagens radikala opposition.

Uppnåendet av detta mål hindras av den organiserade (och inte bara den organiserade) arbetarklassens integrering med den avancerade kapitalismens system. Under dess inflytande har distinktionen mellan de exploaterades reella och deras omedelbara intresse brutit samman. Långt ifrån att vara en abstrakt idé har denna distinktion visat vägen för den marxistiska rörelsens strategi; den uttryckte nödvändigheten för arbetarklassen att överskrida den ekonomiska kampen, att utvidga lönekraven och kraven på förbättrade arbetsvillkor till den politiska arenan, att driva klasskampen till den punkt där systemet självt ställs på spel, att göra såväl utrikes- som inrikespolitiken, de nationella lika väl som klassintressena till måltavla för klasskampen. Det verkliga intresset, uppnåendet av villkor under vilka människan kunde skapa sitt eget liv, vore att inte längre underordna livet under kraven på en profitabel produktion, under en apparat som kontrolleras av krafter bortom hennes egen kontroll. Och uppnåendet av sådana villkor innebär kapitalismens avskaffande.

Det är inte bara den högre levnadsstandarden, den illusoriska broslagningen över konsumtionsklyftan mellan härskare och behärskade, som har undanskynt distinktionen mellan de behärskades reella och deras omedelbara intresse. Den marxistiska teorin kom snart underfund med att växande massfattigdom inte nödvändigtvis skapar en god jordmån för revolution, att en väl utvecklad medvetenhet och fantasi kan skapa ett vitalt behov av radikal förändring under långt framskridna materiella villkor. Den korporativa kapitalismens makt har hämmat uppkomsten av en sådan medvetenhet och föreställningsförmåga; dess massmedia har anpassat förnuftet och känslorna till dess marknad och politik och styrt dem till att försvara dess herravälde. Minskningen av konsumtionsklyftan har möjliggjort arbetarklassens mentala och instinktiva samordning; majoriteten av organiserade arbetare delar medelklassens stabiliserande, kontrarevolutionära behov, vilket visas dels av deras beteende som konsumenter av materiella och kulturella handelsvaror, dels av deras känslomässiga avståndstagande från de icke-konformistiska intellektuella. Men där konsumtionsklyftan fortfarande är stor och där den kapitalistiska kulturen ännu inte nått in i varje hus och stuga har systemet av stabiliserande behov sina begränsningar; den iögonfallande kontrasten mellan den privilegierade och den exploaterade klassen leder till en radikalisering av de underprivilegierade. Detta är fallet med gettobefolkningen, de arbetslösa, etc. i Förenta Staterna; det gäller också de arbetande klasserna i de mer efterblivna kapitalistiska länderna.²

² Jfr s. 24 nedan för vidare diskussion om detta.

I kraft av sin grundläggande position i produktionsprocessen och sin relativa storlek och utsugningens omfattning är arbetarklassen fortfarande revolutionens historiska agent; men på grund av att den nu är delaktig i systemets stabiliserande behov har den blivit en konservativ, t.o.m. kontrarevolutionär kraft. Objektivt sett, ”i sig”, är arbetarna fortfarande den potentiellt revolutionära klassen; subjektivt sett, ”för sig”, är de det inte. Detta teoretiska begrepp har konkret betydelse i den rådande situationen, i vilken arbetarklassen skulle kunna vara behjälplig vid en omdefiniering av den politiska praktikens räckvidd och målsättningar.

I de utvecklade kapitalistiska staterna motverkas arbetarklassens radikaliserings av en socialt åstadkommen hämning av medvetenheten, och av skapandet och tillfredsställelsen av behov som vidmakthåller de exploaterades slaveri. Ett intresse som är integrerat med det rådande systemet har på så sätt uppammats i de utsugas instinktstruktur, och ett avbrott i den fortlöpande repressjonen – vilket är ett nödvändigt villkor för frigörelse – uppstår inte. Som en konsekvens måste den radikala förändring som skall omvandla det existerande samhället till ett fritt samhälle nå ända in i en dimension som knappast beaktats av marxistisk teori – den ”biologiska” dimensionen där människornas vitala, nödvändiga behov och tillfredsställelser gör sig gällande. I samma utsträckning som dessa behov och tillfredsställelser fortplanter ett liv i träldom, förutsätter en frigörelse förändringar i denna biologiska dimension, d.v.s. andra instiktiva behov, annorlunda såväl kroppsliga som själsliga reaktioner.

Den kvalitativa skillnaden mellan de existerande samhällena och ett fritt samhälle gäller alla behov och tillfredsställelser över den djuriska nivån, d.v.s. alla som är väsentliga för den *mänskliga* arten, för människan som förnuftigt djur. Alla dessa behov och tillfredsställelser är genomträngda av profitens och exploaterings tvingande nödvändighet. Hela raden av tävlingsartade prestationer och standardiserade nöjen, alla symboler för status, prestige, makt, uppreklamerad virilitet och charm, kommersialiserad skönhet – hela denna värld dödar i sina invånare själva dispositionen och organen för alternativet: frihet utan exploatering.

Internaliseringens triumf och höjdpunkt är det stadium där människorna inte kan förkasta detta system av herravälde utan att samtidigt förkasta sig själva, sina egna repressiva instiktiva behov och värderingar. Slutsatsen blir att frigörelse skulle innebära omstörtning mot den stora majoritetens vilja och nuvarande intressen. I denna falska identifiering av sociala behov med individuella, i denna människornas djupt rotade, ”organiska” anpassning till ett samhälle som fungerar på ett fruktansvärt men profitabelt sätt ligger den demokratiska övertalningens och utvecklingens begränsning. Demokratins upprättelse beror på övervinnandet av dessa begränsningar.³

Det är just denna den mänskliga organismens omåttliga anpassningsförmåga som driver fram vidmakthållandet och utbredningen av varuformen och därmed utvidgandet och vidmakthållandet av den samhälleliga kontrollen av beteende och tillfredsställelse.

”Den sociala strukturens alltmer ökande komplexitet kommer att göra någon form av styrning oundviklig, frihet och avskildhet kan komma att utgöra antisociala lyxföreteelser och deras uppnående att innebära verkliga mödor. Som en följd härav kan genom urval ett släkte av mänskliga varelser uppstå som är genetiskt lämpade att såsom självklara fakta acceptera en styrd och skyddad livsföring i en överbefolkad och förorenad värld, från vilken all naturens ursprunglighet och skönhet kommer att ha försvunnit. Det tämjda husdjuret och laboratoriemössen kommer då att bli de sanna modellerna för studiet av människan.

Det är sålunda uppenbart att födan, naturtillgångarna, energikällorna och andra element som ingår i kroppsmaskinens och i det individuella livsuppehållandets funktioner inte är de enda faktorerna att ta hänsyn till när man skall bestämma det optimala antalet människor som kan

³ För vidare diskussion om detta se s. 28 nedan.

leva på jorden. Lika viktigt för att upprätthålla livets *mänskliga kvaliteter* är existensen av en omgivning i vilken det är möjligt att tillfredsställa längtan efter tystnad, avskildhet, oberoende, initiativ, och öppna vidder ...”⁴

Kapitalismens framsteg reducerar inte bara frihetens omgivning, den mänskliga tillvarons ”öppna vidder”, utan också ”längtan” efter, behovet av en sådan omgivning. Och sålunda strider de kvantitativa framstegen mot kvalitativ förändring även om de institutionella barriärerna mot radikal bildning och radikalt handlande övervinns. Detta är den onda cirkeln: brytningen med de självalstrande konservativa behovens kontinuitet måste föregå den revolution som skall leda till ett fritt samhälle, men en sådan brytning kan själv komma till synes bara i en revolution – en revolution som skulle framdrivas av det vitala behovet av befrielse från det exploaterande samhällets administrerade bekvämligheter och destruktiva produktivitet, befrielse från inställsamt beroende, en revolution som i kraft av denna ”biologiska” grundval skulle ha möjlighet att förvandla kvantitativa tekniska framsteg till kvalitativt annorlunda levnadssätt – just därför att den skulle inträffa på ett avancerat stadium av den materiella och intellektuella utvecklingen, vilket skulle göra det möjligt för människan att besegra knapphet och fattigdom. Om denna idé om en radikal omvandling skall bli mer än fåfång spekulering måste den vara objektivt grundad i det avancerade industrisamhällets produktionsprocess⁵, i dess tekniska möjligheter och deras användning. Ty frihet är förvisso i stor utsträckning beroende av tekniska framsteg, av vetenskapens utveckling. Men detta faktum skymmer lätt den väsentligaste förutsättningen: för att bli instrument för frihet måste vetenskapen och teknologin förändra sin nuvarande inriktning och sina målsättningar; de skulle behöva rekonstrueras i enlighet med en ny sensibilitet – livsinstinkternas behov. Då skulle man kunna tala om en befrielsens teknologi, en produkt av en vetenskaplig fantasi fri att skissera och skapa formerna för en mänsklig värld utan exploatering och slit. Men denna nya *gaya ciencia*, denna ”glada vetenskap”, är fattbar endast efter det historiska avbrottet i herraväldets kontinuitet – som ett uttryck för behoven hos en ny sorts människa.⁶

Idén om ett nytt slags människa som medlem i (ehuru icke skapare av) ett socialistiskt samhälle finns hos Marx och Engels i begreppet den ”totala människan” som är fri att syssla med de mest varierande aktiviteter. I det socialistiska samhälle som motsvarar denna idé skulle emellertid den fria utvecklingen av individuella egenskaper äga rum bortom det socialt nödvändiga arbetets rike, i en omgivning som lämnar möjligheter till många val. Men bortsett från vilka aktiviteter den totala människan skulle välja i frihetens rike skulle det i vilket fall som helst vara fritidsaktiviteter som måste förlora sin kvalitet av frihet om de utfördes ”en masse” – och de skulle utföras ”en masse”, ty även det mest autentiska socialistiska samhälle skulle ärva den utvecklade kapitalismens befolkningsökning och massbas. Det marxiska exemplet med de fria individerna som alternerar mellan jakt, fiske, kritik, etc. hade en skämtsamt ironisk klang från början, påvisande omöjligheten att förutse och namnge de sätt

⁴ René Dubos, *Man Adapting*, Yale University Press, New Haven och London 1965, s. 313-314.

⁵ Jag kommer att hävda existensen av en sådan grundval i kap. 3.

⁶ Kritiken mot det nuvarande vetenskapliga etablissemanget för att det är ideologiskt, och idén om en vetenskap som verkligen har blivit sig själv uttrycktes sålunda i ett manifest som författades av de militanta studenterna i Paris i maj 1968:

Låt oss också förkasta distinktionen mellan *vetenskap* och *ideologi*, den skadligaste av alla därför att den är skapad av oss själva. Vi vill inte längre passivt låta oss styras av *vetenskapens* lagar mer än av ekonomins eller teknikens *imperativ*. Vetenskapen är en konst som originalitet ligger däri att den är möjlig att tillämpa utanför sig själv.

Den kan emellertid endast vara normerande för sig själv. Låt oss förkasta dess mystifierande herravälde vilket borgar för alla misstag och bakslag som den bär i sitt sköte, och låt oss ersätta detta herravälde med ett verkligt val bland de möjliga som vetenskapen erbjuder oss.”

(*Quelle Université? Quelle Société?* Textes réunis par le centre de regroupement des informations universitaires. Paris: Editions du Seuil, 1968, s. 148.)

på vilka de befriade människorna skulle använda sin frihet. Den besvärande löjliga klangen kan emellertid också visa i vilken grad denna vision har blivit föråldrad och tillhörig ett passerat stadium av produktivkrafternas utveckling. Den marxiska bilden förutsätter en fortlöpande åtskillnad mellan nödvändighetens och frihetens rike, mellan arbete och ledighet – inte bara i tiden utan också på så sätt att ett och samma subjekt lever ett annorlunda liv i de två rikena. Enligt detta tidiga marxiska begrepp skulle nödvändighetens rike fortfa- ra att finnas till under socialismen i samma utsträckning som verklig frihet skulle råda endast utanför sfären av socialt nödvändigt arbete. Marx förkastar idén att arbete någonsin kan bli lek.⁷

Alienationen, känslan av främlingskap, skulle reduceras med en progressiv minskning av arbetsdagen, vilken dock skulle förbli en dag av ofrihet, förnuftig men inte fri. Utvecklingen av produktivkrafterna när den organisation de hade under kapitalismen väl övervunnits skulle emellertid innefatta möjligheten av frihet inom nödvändighetens rike. Den kvantitativa minskningen av nödvändigt arbete skulle kunna övergå i kvalitet (frihet) inte i proportion till arbetsdagens reducering utan snarare till dess omvandling, en omvandling i vilken den kapitalistiska utvecklingens fördummande, neurotiserande, pseudoautomatiserade arbeten skulle avskaffas. Men skapandet av ett sådant samhälle förutsätter en människotyp med en annorlunda känslighet såväl som medvetenhet: människor som talar ett annorlunda språk, har andra gester, följer andra impulser; människor som utvecklat en instinktiv barriär mot grymhet, brutalitet och gemenhet. En sådan omvandling av instinkterna kan bli en faktor för social förändring bara om den också innefattar arbetsfördelningen, själva produktionsrelationerna. De skulle skapas av män och kvinnor som har gott samvete genom att de är mänskliga, ömma, sensibla och som inte längre skäms över sig själva – ty ”tecknet på den uppnådda friheten är att vi inte längre skäms över oss själva” (Nietzsche, *Die Fröhliche Wissenschaft*, bok III, s. 275). Sådana mäns och kvinnors fantasi skulle forma deras förnuft och tendera att göra produktionsprocessen till en skapande process. Detta är det utopiska begreppet om socialismen, som tar i betraktande frihetens insteg i nödvändighetens rike, och föreningen mellan nödvändigt orsakssammanhang och orsakssammanhang av frihet. Det första skulle betyda att man går från Marx till Fourier; det andra från realism till surrealism.⁸

Ett utopiskt begrepp? Det har varit den stora, verkliga, överskridande kraften, ”*l'idée neuve*” i det första mäktiga upproret mot hela det existerande samhället, upproret för den totala omvärderingen av de accepterade värdena, för kvalitativt annorlunda levnadssätt: majrevolten i Frankrike. De affischer och väggtidningar som gjordes av ”de unga arga” förenade Karl Marx med André Breton; parollen ”fantasin till makten” gick väl ihop med ”kommittéer (sokjeter) överallt”; pianot med jazzmusikern stod mellan barriaderna; den röda flaggan passade bra på statyn av författaren till *Samhällets olycksbarn* [Hugo]; och strejkande studenter i Toulouse krävde återupplivande av albigensiskan, trubadurernas språk. Den nya sensibiliteten har blivit en politisk kraft. Den går tvärs över fronten mellan den kapitalistiska och den kommunistiska världen; den är smittsam därför att atmosfären, klimatet i de etablerade samhällena för smittämnet vidare.

2. Den nya sensibiliteten

Den nya sensibiliteten har blivit en politisk faktor. Denna händelse, som mycket väl kan vara ett tecken på en vändpunkt i de samtida samhällenas utveckling, kräver att den kritiska teorin införlivar denna nya dimension med sina begrepp och förutser vad den kommer att innebära för det möjliga skapandet av ett fritt samhälle. Ett sådant samhälle förutsätter helt igenom de

⁷ För ett mer ”utopiskt” begrepp, se den numera välbekanta passagen i [Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie](#), Berlin, Dietz 1953, s. 596 ff, och s. 22 nedan.

⁸ Se vidare s. 14 nedan.

existerande samhällenas uppnådda resultat, särskilt deras vetenskapliga och tekniska framsteg. Befriade från sina uppgifter i utsugningens tjänst skulle de kunna mobiliseras för att eliminera fattigdom och slit världen över. Säkerligen förutsätter denna omdirigering av den intellektuella och materiella produktionen en revolution i den kapitalistiska världen; det teoretiska projektet tycks på ett fatalt sätt vara moget i förtid – vore det inte för det faktum att medvetandet om frihetens överskridande möjligheter måste bli en pådrivande kraft för den medvetenhet och fantasi som bereder marken för denna revolution. Den kommer att bli väsentligt annorlunda, och effektiv, precis i den utsträckning som den frambärs av denna kraft.

Den nya sensibiliteten, som uttrycker livsinstinkternas övertag över aggressivitet och skuld, skulle skapa vitala samhälleliga behov av att avskaffa fattigdom och slit och bestämma den vidare utvecklingen av "levnadsstandarden". Livsinstinkterna skulle finna förnuftigt uttryck (sublimering) i planeringen av distributionen av den socialt nödvändiga arbetstiden inom och bland de olika grenarna av produktionen och sålunda prioritera målsättningar och val: det skulle gälla inte bara vad som skulle produceras utan också produktens "form". Det frigjorda medvetandet skulle driva fram utvecklingen av en vetenskap och en teknologi fria att upptäcka och förverkliga föremålen och människornas möjligheter vad gäller skyddandet av och tillfredsställelsen i livet, och som använder formens och materians möjligheter för att uppnå detta mål. Tekniken skulle då tendera att bli konst; och konsten skulle tendera att forma verkligheten: motsättningen mellan fantasi och förnuft, mellan högre och lägre förmågor, poetiskt och vetenskapligt tänkande, skulle upphävas. Det vore frågan om uppkomsten av en ny Realitetsprincip under vilken en ny sensibilitet och en avsublimerad vetenskaplig intelligens skulle kombineras i skapandet av ett *estetiskt sätt att leva*.

Termen "estetisk" kan genom sin dubbla betydelse av "tillhörande sinnena" och "tillhörande konsten" tjäna till att beteckna kvaliteten hos den produktiv-kreativa processen i en omgivning av frihet. Tekniken skulle, i det att den antog konstens karaktärsdrag, översätta subjektiv sensibilitet till objektiv form, till en *Lebenswelt*, en "livsvärld". Jag talar här om sensibiliteten hos män och kvinnor som inte längre behöver skämmas över sig själva på grund av att de övervunnit sin skuld känsla: de har lärt sig att inte identifiera sig med de falska fadersgestalter som skapat och tolererat och glömt historiens många Auschwitz och Vietnam, alla de världsliga och kyrkliga inkquisitionernas och förhörens tortyrkammare, samfundens getton och monumentala tempel, och som dyrkat denna verklighets högre kultur. Om och när män och kvinnor handlar och tänker i frihet från denna identifikation kommer de att ha brutit den kedja som länkat samman fäderna och sönerna i generation efter generation. De kommer inte att ha sonat brotten mot mänskligheten, men de kommer att vara fria att stoppa dem och förhindra att de återupprepas. Detta är möjligheten att nå den punkt från vilken någon återvänder till det förflutna inte ges: om och när de orsaker eliminerats som gjort mänsklighetens historia till historien om förtryck och slaveri. Dessa orsaker är ekonomisk-politiska, men eftersom de skapat människornas själva instinkter och behov så kommer inga ekonomiska och politiska förändringar att göra slut på detta historiska kontinuum såvida de inte genomförs av människor som är fysiologiskt och psykologiskt förmögna att uppleva föremål och varandra utanför ett sammanhang av våld och utsugning.

Ändå har den nya sensibiliteten blivit en politisk kraft – *praxis*: den uppstår i kampen mot våld och exploatering där denna kamp förs för väsentligt nya livsformer och levnadssätt: förnekelse av hela Etablissemangen, dess moral och kultur; bejakande av rätten att bygga ett samhälle där avskaffandet av slit och fattigdom leder över till en värld där det känsliga, det lekfulla, det lugna och det sköna blir existensformer och därigenom samhällets egen *Form*.

Estetiken som en möjlig Form för ett fritt samhälle uppenbarar sig vid det utvecklingsstadium där de intellektuella och materiella resurserna att besegra fattigdomen finns, där tidigare ökande repression övergår i ett allt mindre undertryckande, där den högre kulturen, i vilken de

estetiska värdena (och den estetiska sanningen) monopoliserats och avskilts från verkligheten, bryter samman och upplöses i avsublimerade ”lägre” och destruktiva former, där de ungas hat övergår i skratt och sång då de använder barrikaderna som dansgolv, och tvärtom, och blandar kärlekslekar med heroism. Och de unga attackerar även *l'esprit de sérieux* i socialistlägret: kort-korta kjolar mot apparatjickerna, popmusik mot sovjetrealismen. Hävdandet av att ett socialistiskt samhälle kan och måste vara ljust, trevligt, lekfullt, och att dessa kvaliteter är väsentliga element i friheten, tron på fantasins rationalitet, kravet på en ny kultur och moral – antyder inte detta breda antiauktoritära uppror en ny dimension och inriktning av den radikala omvandlingen, framkomsten av nya aktörer i den radikala förändringen och en ny vision av socialismen i dess kvalitativa skillnad från de etablerade samhällena? Finns det något i den estetiska dimensionen som har ett väsentligt samband med friheten inte bara i dess sublimerade kulturella (konstnärliga) utan också i dess avsublimerade politiska, existentiella form så att det estetiska kan bli en *samhällelig produktivkraft*: en faktor i produktionstekniken, en horisont inom vilken de materiella och intellektuella behoven utvecklas?

Genom århundradena har det sköna förblivit den estetiska dimensionens centrala kategori. Idag gör rebellerna mot den etablerade kulturen också uppror mot det sköna i denna kultur: uppror mot dess alltför sublimerade, alltför abstrakta och segregerade form; men också mot det falska förverkligandet av skönheten: Etablissemangets kommersialiserade förskönande, föreningen av kommers och konst. Protesten syftar till att avlägsna det sköna från den ideologiska sfären: genom att riva bort den ideologiska förlåten blottar man estetikens instinktiva rötter under deras vackra sublimering.

Såsom åtrått objekt tillhör skönheten de primära instinkternas, Eros och Thanatos, domän. Myten länkar samman motsatserna: lust och terror. Skönhet har makt att hindra aggression: den förhindrar och förlamar den aggressive. Den vackra Medusa försténar den som möter henne. ”Poseidon, guden med azurlockarna, sov tillsammans med henne på en ljuv äng i en säng av vårblommor.”⁹ Hon dräps av Perseus, och fram ur hennes stympade kropp springer den bevingade hästen Pegasus, den poetiska fantasins symbol, släkt med det sköna, det gudomliga och det poetiska men också med den vackra och osublimerade glädjen. Därigenom att den klassiska estetikens följaktligen hävdade den harmoniska föreningen mellan känsla, fantasi och förnuft i det sköna, hävdade den likaledes skönhetens objektiva (ontologiska) karaktär såsom den Form i vilken människan och naturen blir sig själva: fulländning. Kant frågar sig om det inte finns en dold förbindelse mellan Skönhet och Fulländning (*Vollkommenheit*)¹⁰, och Nietzsche anmärker: ”det Sköna som det Logiskas spegelbild (*Spiegelung*), d.v.s. logikens lagar, är objektet för Skönhetens lagar”.¹¹ För konstnären är skönheten behärskning av motsatserna ”utan spänning, så att våld inte längre är behövligt ...” Det sköna har det ”biologiska värdet” av det som är ”nyttigt, välgörande och livsstegrande”.¹²

I kraft av dessa egenskaper kan den estetiska dimensionen tjäna som ett slags måttstock för ett fritt samhälle. En värld av mänskliga relationer som inte längre förmedlas av marknaden och som inte längre är grundad på konkurrens och exploatering, eller terror, kräver en känslighet som är befriad från de ofria samhällenas repressiva tillfredsställelser; en sensitivitet som är mottaglig för former och arter av verklighet som hittills bara den estetiska fantasin kunnat föreställa sig. Ty de estetiska behoven har sitt eget sociala innehåll: de är krav hos den mänskliga organismen, kroppen och själen, på en dimension av fulländning som kan skapas bara i kampen mot de institutioner som genom själva sitt sätt att fungera förnekar och bryter mot dessa krav. De estetiska behovens radikala sociala innehåll blir tydligt när kravet på deras

⁹ Hesiodos i sin *Theogoni*.

¹⁰ Kant, *Handschriftlicher Nachlass* (Akademieausgabe), s. 622.

¹¹ Nietzsche, *Werke*, Stuttgart 1921, vol. IX, s. 185.

¹² *Ibid.*, vol. XVI (1911), s. 230.

mest elementära tillfredsställelse omformas till gruppaktioner i större skala. Från harmlösa aktioner för bättre stadsplanering och skäligt skydd för buller och smuts, till kraven på avstängning av biltrafik inom hela stadsområden, förbjudande av transistorapparater på alla allmänna platser, avkommersialisering av naturen, total omplanering av hela städer, planerade havandeskap – sådana aktioner skulle bli alltmer omstörtande gentemot kapitalismens institutioner och moral. Kvantiteten av sådana reformer skulle förvandlas till kvaliteten hos en radikal omvandling i samma utsträckning som de skulle kritiskt försvaga de ekonomiska, politiska och kulturella påtrycknings- och maktgrupper som har intresse av att bevara en lönande affärsverksamhets miljö och ekologi.

Den estetiska moralen är motsatsen till puritanism. Den framhäver inte vikten av ett dagligt bad eller daglig dusch för folk vilkas tvättvanor innebär systematisk tortyr, slakt och förgiftning; inte heller hävdar den betydelsen av rena kläder för människor som är yrkesmässigt sysselsatta med smutsiga affärer. Däremot hävdar den nödvändigheten av att rengöra jorden från det materiella avfall som producerats av kapitalismens anda, och från denna anda själv. Och den hävdar frihetens biologiska nödvändighet: den är fysiskt oförmögen att tolerera någon annan repression än den som behövs för att skydda och förbättra livet.

När Kant i sin tredje *Kritik* nästan utplånade gränserna mellan sensibilitet och fantasi, insåg han i vilken utsträckning sinnena är ”produktiva”, skapande, fria, och i vilken utsträckning de har del i skapandet av frihetens sinnebilder. Fantasins frihet är beroende av det sinne som erbjuder det erfarenhetsmaterial utifrån vilket fantasin skapar sitt frihetsrike genom att omforma de objekt och relationer som utgjort sinnenas data och som formats av sinnena. Fantasins frihet är sålunda begränsad av sensibilitetens struktur, inte bara av dess rena former (rum och tid) utan också av dess empiriska innehåll som liksom den objektvärld som skall överskridas förblir en bestämmande faktor för överskridelsen. Vilka vackra eller sublimes, behagliga eller förskräckliga verklighetsformer fantasin än kan föreställa sig så är de ”härledda” från sinnlig erfarenhet. Fantasins frihet är emellertid inte bara begränsad av sensibiliteten, utan också vid den organiska strukturens andra pol, av människans rationella förmögenhet, hennes förnuft. De mest vågade föreställningarna om en ny värld, om nya levnadssätt, beledsagas fortfarande av begrepp och av en logik som utarbetats under tankens utveckling och överförs från generation till generation. På båda sidor, sensibilitetens och förnuftets, kommer historien in i fantasins föreställningar, ty sinnenas värld är en historisk värld, och förnuftet är det begreppsmässiga herraväldet över och den begreppsliga tolkningen av denna historiska värld.

Klasssamhällets system och organisation som skapat människans sensibilitet och förnuft har också skapat fantasins frihet. Den hade sitt kontrollerade spelrum i vetenskaperna, de rena och de tillämpade, och sin självständiga lek i poesi, i skönlitteratur, i konsterna. Mellan å ena sidan det instrumentella förnuftets diktat och å den andra sinnesintryck som stympats genom förverkligandet av detta förnuft förtrycktes fantasins makt; den fick möjlighet att bli praktisk, d.v.s. att omforma verkligheten, bara inom repressionens allmänna ram; bortom dessa gränser blev fantasins praktik brott mot samhällsmoralens tabun, blev fördärlig och omstörtande. I historiens stora revolutioner befriades fantasin för en kort tid och kunde syssla med projekt angående en ny samhällsmoral och nya fria institutioner, sedan offrades den på det effektiva förnuftets altare.

Om nu fantasins rätt och sanning i de unga intellektuellas uppror blir krav som framförs i politiska aktioner, om surrealistiska former av protest och avståndstagande utbredds inom deras rörelser, så kan denna synbarligen oväsentliga utveckling vara ett tecken på en grundläggande förändring i situationen. När den politiska protesten får en total karaktär när den in i en dimension som i egenskap av estetisk dimension hittills varit väsentligen opolitisk. Och den politiska protesten aktiverar just de grundläggande, organiska elementen i denna dimension:

den mänskliga sensibilitet som gör uppror mot det repressiva förnuftets diktat och därvid åberopar fantasins sinnliga makt. De politiska aktioner som hävdar nödvändigheten av en ny moral och en ny sensibilitet som förutsättningar för och resultat av social omvandling inträffar vid den punkt där den repressiva rationalitet som åstadkommit industrisamhällets framsteg blir ytterligt regressiv – rationell enbart i sin effektivitet i att ”innehålla” [i den dubbla betydelsen av ”innehålla” och ”hålla inne”] frigörelse. Bortom det repressiva förnuftets gränser (och makt) uppenbarar sig nu utsikten till ett nytt förhållande mellan sensibilitet och förnuft, nämligen harmonin mellan sensibilitet och en radikal medvetenhet: förnuftiga egenskaper som är kapabla att projektera och definiera frihetens objektiva (materiella) villkor, dess verkliga begränsningar och möjligheter. Men istället för att skapas och genomträngas av herraväldets rationalitet skulle sensibiliteten ledas av fantasin, förmedlaren mellan de rationella egenskaperna och de sinnliga behoven. Den storslagna uppfattning som besjälar Kants kritiska filosofi spränger den filosofiska ram inom vilken han höll den. Den fantasi som förenar sensibiliteten och förnuftet blir ”produktiv” när den blir praktisk: en ledande kraft i uppbyggnaden av *die Lebenswelt* med hjälp av en *gaya ciencia*, en vetenskap och teknologi som befriats från sin funktion i destruktionens och exploateringens tjänst och sålunda frigjorts för fantasins befriande nödvändighet. Den förnuftiga omvandlingen av världen skulle då kunna leda till en verklighet som formats av människans estetiska sensibilitet. En sådan värld skulle (bokstavligen!) kunna införliva, inkorporera de mänskliga förmågorna och önskemålen i en sådan utsträckning att de blir en del av naturens objektiva determinism – kausalitet genom naturen och kausalitet genom frihet skulle sammanfalla. André Breton har satt denna idé i centrum för den surrealistiska tanken: hans begrepp *hasard objectif* refererar till den modala punkt vid vilken de två orsakskedjorna möts och åstadkommer objektet.¹³

Den estetiska världen är den *Lebenswelt* som behoven av och möjligheterna till frihet är beroende av för sin befrielse. Dessa kan inte utvecklas i en omgivning som skapats av och för aggressiva impulser, inte heller kan man tänka sig dem som enbart resultatet av en ny uppsättning sociala institutioner. De kan bara uppkomma i den kollektiva *praktiken av skapandet av en omgivning*: nivå för nivå, steg för steg – i den materiella och intellektuella produktionen, en omgivning i vilken människans icke-aggressiva, erotiska, receptiva egenskaper i harmoni med frihetsmedvetandet strävar efter att pacificera människan och naturen. I omskapandet av samhället för att uppnå detta mål skulle hela verkligheten anta en *Form* som uttrycker det nya målet. Denna Form i grunden estetiska kvalitet skulle göra den till ett *konstverk*, men i samma utsträckning som Formen skapas i den sociala produktionsprocessen skulle konsten ha förändrat sin traditionella plats och funktion i samhället: den skulle ha blivit en produktivkraft såväl i den materiella som i den kulturella omvandlingen. Och som sådan kraft skulle konsten vara en integrerad faktor i skapandet av föremålets kvalitet och ”utseende”, i skapandet av verkligheten, levnadssättet. Detta skulle innebära konstens upphävande: ett slut på åtskiljandet av det estetiska från det verkliga, men också slutet på den kommersiella föreningen av affärer och skönhet, utsugning och lust. Konst skulle återfå några av sina mer primitiva ”tekniska” betydelser: såsom konsten att iordningställa (matlagning!), odla och förädla saker, ge dem en form som varken bryter mot deras material eller mot vår känsla – Formens upphöjande till en av livets nödvändigheter, universell bortom alla subjektiva variationer i smak, likhet, etc. Enligt Kant finns det a priori rena former av sensibilitet som är gemensamma för alla mänskliga varelser. Bara rum och tid? Eller finns det kanske också en mera materiell konstitutiv form, såsom den primära distink-

¹³ Jfr särskilt *Nadja*: ”Här finns omständigheter som dåligt förklaras genom ett enkelt hänvisande till slumpen, och vilka, liksom konstens händelser som framställer skönhet, föder en rörelse som tycks vara tecken på ett objektivt ändamål eller åtminstone på en mening som inte bara skapats av oss. Detta ändamål, denna mening förutsätter i realiteten en ordning som är deras ursprung. Vilken ordning skild från den vardagliga kausalitetens ger sig här tillkänna för oss?” (Ferdinand Alqué, *Philosophie du surrealisme*, Paris: Flammarion, 1955, s. 141.)

tionen mellan skönt och fult, gott och ont¹⁴ – före alla ideologier och rationaliseringar, en distinktion gjord av sinnen (produktiva i sin mottaglighet) vilken skiljer mellan det som bryter mot sensibiliteten och det som tillfredsställer den? I så fall skulle de vida variationerna i smak, tycke och förkärlek vara differentieringar av en ”ursprunglig” grundform av sensibilitet eller sinneserfarenhet på vilken formande, förstärkande och förträngande krafter skulle verka i enlighet med den individuella och sociala situationen i fråga.

Den nya sensibilitet och medvetenhet som skall projektera och leda en sådan rekonstruktion kräver ett nytt *språk* för att definiera och kommunicera de nya ”värderingarna” (språk i den vidare mening som inkluderar ord, bilder, gester och toner). Det har sagts att den utsträckning i vilken en revolution utvecklar kvalitativt annorlunda sociala villkor och relationer måhända kan avslöjas av i vilken grad man utvecklar ett annorlunda språk: brytningen med herraväldets kontinuitet måste också vara en brytning med den dominerande vokabulären. Den surrealistiska tes enligt vilken poeten är den fulländade nonkonformisten finner revolutionens semantiska element i det poetiska språket.

”Ty poeten ... kan inte längre erkännas som sådan om han inte opponerar sig genom en total nonkonformism mot den värld i vilken han lever. Han reser sig mot allt, inklusive de revolutionärer som i och med att de uteslutande rör sig inom politiken och på så sätt godtyckligt isolerar sig från den kulturella rörelsens helhet hävdar kulturens underkastelse under den sociala revolutionens fullbordan.”¹⁵

Den surrealistiska tesen undviker inte de materialistiska premisserna men den protesterar mot isoleringen av den materiella utvecklingen från den kulturella, som leder till att den senare underordnas den förra och sålunda till en reduktion (om inte till ett förnekande) av revolutionens befriande möjligheter. Innan dessa möjligheter införlivats med den materiella utvecklingen är de ”surrealistiska”: de tillhör den poetiska fantasin, formad och uttryckt i det poetiska språket. Detta är inte och kan inte bli ett instrumentellt språk, ett instrument för revolution.

Det tycks som om dikter och protest- och befrielsesånger alltid är alltför sena eller för tidiga: minne eller dröm. Deras tid är inte nuet; de bevarar sin sanning i sitt hopp, i sitt avstånds-tagande från det aktuella. Avståndet mellan poesins och politikens värld är så stort och de förmedlingar som bekräftar den poetiska sanningen och fantasins förnuftighet så komplexa, att varje genväg mellan de två verkligheterna förefaller ödesdiger för poesin. Det finns inget sätt att påvisa en historisk förändring i förhållandet mellan den kulturella och den revolutionära rörelsen som skulle kunna slå en bro över klyftan mellan det vardagliga och det poetiska språket och upphäva det förras herravälde. Det senare tycks hämta all sin makt och all sin sanning från sin egenskap att vara något annat, sin transcendens.

Och ändå är det radikala förnekandet av Etablissemangen och förmedlingen av den nya medvetenheten alltmer obevekligt beroende av ett språk som är deras eget ju mer all kommunikation monopoliseras och bestyrks av det endimensionella samhället. Förvisso har förnekelsens språk beträffande sitt ”material” alltid varit detsamma som bejakandets språk; det språkliga sambandet har återförsäkrat sig självt efter varje revolution. Kanske av nödvändighet, ty genom alla revolutioner har dominansens kontinuitet bevarats. Men i det förflutna hade anklagens och befrielsens språk fastän det delade vokabulär med de härskande och deras anhängare funnit sin egen mening och bekräftelse i verkliga revolutionära strider som till slut omvandlade de etablerade samhällena. Den välkända (brukliga och missbrukade) vokabulärens frihet, rättvisa och jämlikhet kunde på så sätt erhålla inte bara ny mening utan också ny

¹⁴ Också här leder Kants estetiska teori till de mest avancerade uppfattningar: det sköna som moralens ”symbol”.

¹⁵ Benjamin Péret, *Le Déshonneur des poètes*, Paris, Pauvert, 1965, s. 65. Skriven 1943.

realitet – den realitet som växte fram i 1600- och 1700-talens revolutioner och ledde till mindre begränsade former av frihet, rättvisa och jämlikhet.

Idag är brytningen med Etablissemangets språkvärld mer radikal: där de mest militanta protestformerna förekommer resulterar det i en metodisk omvändning av meningen. Det är ett välkänt fenomen att subkulturella grupper utvecklar sitt eget språk genom att ta ut vardagliga ord ur sitt sammanhang och använda dem för att beteckna objekt och aktiviteter som tabubelagts av Etablissemanget. Detta är fallet med den subkultur som hippierörelsen utgör: *trip* [narkotikarus], *grass*, *pot*, *acid* [olika benämningar på narkotika] och så vidare. Men en långt mer subversiv språkvärld kommer tillsynes i de militanta afroamerikanernas idiom. Här gäller det ett systematiskt språkligt uppror som krossar det ideologiska sammanhang i vilket orden används och definieras, och placerar in dem i ett motsatt sammanhang – negationen av det etablerade.¹⁶ Sålunda ”övertar” de svarta några av den västerländska civilisationens mest sublima och sublimerade begrepp, avsublimerar och omdefinierar dem. Så har t.ex. *soul*, ”själen” (liljevit till sitt väsen ända sedan Platon), det traditionella sätet för allt som är sant mänskligt i människan, öm, djup, odödlig, ordet som blivit besvärande, dumt och falskt i det etablerade språkbruket, avsublimerats och i denna transsubstantiation flyttat över till den svarta kulturen: där är man själsliga bröder; själen är svart, våldsamt och orgiastisk; den finns inte längre i Beethoven och Schubert, utan i blues, i jazz, i pop, i ”soul food”. På samma sätt omdefinierar det militanta slagordet ”black is beautiful” ett annat centralt begrepp i den traditionella kulturen genom att vända upp och ned på dess symboliska värde och associera det med svarthetens, den tabubelagda magikens och den kusliga perversionens anti-färg. Estetikens insteg i politiken kommer också till synes vid den andra polen av upproret mot överflödeskapitalismens samhälle, bland den ickekonformistiska ungdomen. Också här gäller det omvändning av betydelsen, driven ända till öppen motsägelse: att ge polisen blommor, ”flower power” – omdefinieringen och själva negationen av betydelsen av ”makt”; den erotiska krigföringen i protestsångerna; det långa hårets och den av plastens renhet obesmutsade kroppens sinnlighet.

Dessa politiska uttryck för en ny sensibilitet visar djupet i upproret och brytningen med repressionens kontinuitet. De bär vittne om samhällets makt att forma hela erfarenheten, hela ämnesomsättningen mellan organismen och dess omgivning. Bortom den fysiologiska nivån utvecklas sensibilitetens nödvändigheter som historiska sådana: de objekt som sinnena möter och förnimmer är produkter av ett specifikt civilisationsstadium och av ett specifikt samhälle, och sinnena har i sin tur formats med hänsyn till sina objekt. Detta historiska inbördes förhållande påverkar även de primära förnimmelserna: ett etablerat samhälle tillhandahåller samma varseblivningsmedium åt alla sina medlemmar; och rättigenom alla skillnader beträffande individuella och klassmässiga perspektiv, horisonter, o.s.v. tillhandahåller samhället

¹⁶ De välkända ”obsценiteterna” i de svarta och vita radikalernas språk måste ses i detta sammanhang av metodiskt omstörtande av Etablissemangets språkvärld. ”Obsценiteter” har inte officiellt accepterats och sanktionerats av de rådande makternas talade och skrivna deklamationer; deras användning bryter sålunda mot det falska ideologiska språket och ogiltigförklarar dess definitioner. Men det är bara i det stora avståndstagandets politiska sammanhang som obsценiteter fyller denna funktion. Om exempelvis nationens eller delstatens högsta styresmän kallas inte president X eller guvernör Y utan svinet X eller svinet Y och om det de säger i valtalen återges som ”nöff, nöff”, så fungerar denna utmanande beteckning så att de berövas auran av folkets tjänare eller ledare som bara har det allmännas intresse för ögonen. De ”omdefinieras” till det som de verkligen är i radikalernas ögon. Och om de blir tilltalade som män som begått det onämnbare oedipusbrottet så anklagas de å sin egen morals vägnar: den ordning de framtvingar med sådan våldsamhet föddes i deras känsla av skuld. De låg med sin mor utan att ha dräpt sin far, ett dåd mindre klandervärdt men mer skamligt än det Oidipus begick. Det metodiska användandet av ”obsценiteter” i radikalernas politiska språk är den grundläggande handlingen att ge nya namn åt människor och saker och på så sätt utplåna de falska och hycklande namn som det omdöpta har i och för systemet. Och om omdefinieringen åberopar den sexuella sfären går den i linje med den stora utformning av kulturens avsublimering som för radikalerna är en vital aspekt av frigörelsen.

samma generella erfarenhetsvärld. Följaktligen skulle brytningen med den pågående aggressionen och exploateringen också bryta med den sensibilitet som utformats för denna värld. Dagens rebeller vill se, höra, känna nya saker på ett nytt sätt: de förbinder frigörelsen med upplösningen av ordinär och normal varseblivning. En *trip* innebär upplösningen av det jag som skapats av det etablerade samhället – en artificiell och kortvarig upplösning. Men den konstgjorda och ”privata” frigörelsen föregriper på ett förvridet sätt den sociala frigörelsens tvingande nödvändighet: revolutionen måste samtidigt vara en revolution i den perception som kommer att ledsaga den materiella och intellektuella omvandlingen av samhället och skapa den nya estetiska miljön.

Medvetenhet om behovet av en sådan revolution i varseblivningen, av ett nytt sensorium, är måhända kärnan av sanning i det psykedeliska sökandet. Men den omintetgörs när dess narkotiska karaktär medför temporär befrielse inte bara från det etablerade systemets förnuft och rationalitet utan också från den rationalitet som skall förändra det etablerade systemet, när sensibiliteten befrias inte bara från den existerande ordningens nödvändighet utan också från befrielsens. Oavsiktligt skapar tillbakadragandet sina artificiella paradiser inom det samhälle från vilket tillbakadragandet skedde. Sålunda faller de fortfarande under detta samhälles lag, som straffar de onyttiga handlingarna. Den radikala omvandlingen av samhället implicerar tvärtom att den nya sensibiliteten förenas med en ny rationalitet. Fantasin blir produktiv om den blir förmedlaren mellan sensibilitet å ena sidan och teoretiskt såväl som praktiskt förnuft å den andra och i denna själsförmögenheternas harmoni (i vilken Kant såg tecknet på frihet) leder samhällets omskapande. En sådan förening har varit *konstens* särmärke, men dess förverkligande har förhindrats vid den punkt där den skulle ha blivit oförenlig med de grundläggande institutionerna och sociala relationerna. Den materiella kulturen, verkligheten, fortsatte att släpa efter förnuftets och fantasins framsteg och att döma en stor del av dessa förmögenheter till överklighet, inbillning, fiktion. Konsten kunde inte bli en teknik att rekonstruera verkligheten; sensibiliteten förblev förtryckt och erfarenheten stympad. Men revolten mot det repressiva förnuftet vilken befriade den fängslade kraften i den nya sensibilitetens estetik har också radikaliserat den i konsten: konstens värde och funktion undergår väsentliga förändringar.

Den samtida konstens framväxt (jag låter här ”konst” innefatta såväl visuella konstarter som litteratur och musik) betyder mer än det traditionella ersättandet av en stil med en annan. Non-figurativ, abstrakt målning och skulptur, formalistisk och inre-monolog-litteratur, tolvtonsmusik, blues och jazz: de är inte bara nya varseblivningssätt som omorienterar och intensifierar de gamla; de upplöser snarare varseblivningens själva struktur för att bereda väg – för vad? Konstens nya objekt är ännu inte ”givna”, men de vanliga föremålen har blivit omöjliga, falska. Från illusion, imitation och harmoni till realitet – men verkligheten är ännu inte ”given”: det är inte den som är föremål för ”realismen”. Verkligheten måste upptäckas och projekteras. Sinnena måste lära sig att inte längre se föremålen såsom förmedlade av den lag och ordning som format dem; den dåliga funktionalism som organiserar vår sensibilitet måste krossas.

Från början hävdar den nya konsten sin rätt till radikal autonomi i spänning eller konflikt med bolsjevikrevolutionens utveckling och utvecklingen av de revolutionära rörelser som aktiverats av den. Konsten förblir främmande för den revolutionära praktiken i kraft av konstnärens bekännelse till Formen: Formen som konstens egen verklighet, som ”själva föremålet”, *die Sache selbst*: Den ryske ”formalisten” B. Eichenbaum hävdar:

”Begreppet form har erhållit en ny mening, det gäller inte längre ett skal, utan en dynamisk och konkret integritet som har ett innehåll i sig själv, bortom varje korrelation.”¹⁷

¹⁷ *Theorie de la Littérature*. Textes des Formalistes Russes, utg. Tzvetan Todorov, Paris, Ed. du Seuil, 1965, s.

Formen är resultatet av den konstnärliga varseblivningen som bryter ned den omedvetna och ”falska” ”automatiken”, den icke ifrågasatta välbekanthet som verkar i varje praktik, den revolutionära icke undantagen – den omedelbara upplevelsens automatik, men en socialt skapad upplevelse som strider mot sensibilitetens befrielse. Den konstnärliga varseblivningen avser att spränga denna omedelbarhet som i själva verket är en historisk produkt: upplevelsemediet är givet av det etablerade samhället men stelnar till ett självtillräckligt, slutet, ”automatiskt” system:

”Sålunda försvinner livet i det att det omvandlar sig till ett intet. Automatiseringen slukar föremålen, vanorna, möblerna, kvinnan och rädslan för kriget.”¹⁸

Om detta dödsbringande system skall förändras utan att ersättas av ett annat dödsbringande system måste människorna lära sig att utveckla livets – deras eget livs och tingens – nya sensibilitet:

”Och just för att uppfatta livskänslan, för att känna föremålen, för att erfara att stenen är av sten, finns det som man kallar konst. Konstens mål är att ge en förnimmelse av objektet som vision och inte som igenkännande; konstens metod är att singularisera föremålen, och den metod som består i att fördunkla formen, att öka iakttagandets svårighet och varaktighet. Varseblivningsakten i konsten är ett mål i sig och bör fördjupas; *konsten är ett medel att undersöka föremålets vardande: det som redan är 'tillblivet' har ingen betydelse för konsten.*”¹⁹

Jag har refererat till formalisterna därför att det tycks vara karakteristiskt att det omformande elementet i konsten betonas av en skola som hävdar den konstnärliga varseblivningen som ett värde i sig, Formen som Innehåll. Det är just i kraft av Formen som konsten överskrider den givna verkligheten, arbetar i den etablerade verkligheten mot den etablerade verkligheten; och detta transcendent element är inneboende i konsten, i den konstnärliga dimensionen. Konsten förändrar upplevelsen genom att rekonstruera erfarenhetens föremål, rekonstruera dem i ord, toner, bilder. Varför? Uppenbarligen måste konstens ”språk” förmedla en sanning, en objektivitet som inte är tillgänglig för vanligt språk och vanlig erfarenhet. Denna nödvändighet exploderar i den samtida konstens situation.

Den radikala karaktären, ”våldet” hos denna rekonstruktion i den samtida konsten, tycks visa att den inte gör uppror mot en eller annan stil, utan mot ”stilen” själv, mot konstens konstform, mot konstens traditionella ”mening”.

Det stora konstnärliga upproret under tiden kring första världskriget ger signalen:

”Mot väldiga århundraden ställer vi ett Nej ... [Vi] går, till vår medvärlds hånfulla förvåning, en sidoväg, som därför förefaller att vara en väg, och säger: Detta är mänsklighetens utvecklings huvudled.”²⁰

Striden står mot ”Europas illusionistiska konst”²¹: konsten får inte längre vara illusorisk, ty dess förhållande till verkligheten har förändrats: den senare har blivit mottaglig för, t.o.m. beroende av konstens omformande funktion. Revolutionerna och de besegrade och bedragna revolutioner som ägde rum i krigets spår förkastade en verklighet som gjort konsten till en illusion, och i den utsträckning konsten varit en illusion (*schöner Schein*) proklamerar den nya konsten sig själv som anti-konst. Vidare införlivade den illusoriska konsten helt naivt de

---

44.

¹⁸ V. Sjklovskij, *ibid.* s. 83.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Franz Marc, ”Der Blaue Reiter” 1914, i *Manifeste Manifeste 1905-1933*, Dresden: Verlag der Kunst, 1956, s. 56.

²¹ Raul Hausmann, ”Die Kunst und die Zeit”, 1919 (*ibid.* s. 186)

etablerade idéerna om ägande (*Besitzvorstellungen*) med sina framställningsformer: den ifrågasatte inte objektkaraktären (*die Dinglichkeiten*) hos den värld som är underkastad människan. Konsten måste bryta med detta förtingligande: den måste bli målad eller modellerad kunskapskritik, baserad på en ny optik som ersätter den newtonska optiken, och denna konst skulle motsvara ett ”slags människa som inte är som vi.”²²

Sedan dess har antikonstens utbrott i konsten manifesterat sig i många välkända former: störandet av syntaxen, fragmentering av ord och meningar, explosiv användning av vardagsspråket, musikstycken utan partitur, sonater för vad som helst. Och ändå är hela denna deformation Form: anti-konsten har förblivit konst, tillhandahållen, förvärvat och betraktad som konst.

Konstens vilda revolt har inte blivit mer än en kortvarig chock, snabbt absorberad av konstgallerierna, innanför hemmets fyra väggar, i konsertsalarna, av marknaden, och pryder det blomstrande affärsetablissemangets torg och förmak. Att i de etablerade samhällena omforma konstens intention är självförintande – ett självförintande som är inbyggt i konstens själva struktur. Det spelar ingen roll hur ”realistiskt” verket är, konstnären har ändå gett det en form som inte är del av den verklighet han framställer och i vilken han arbetar. Verket är överkligt precis i den utsträckning det är konst, en roman är ingen tidningshistoria, ett stilleben är inte levande, inte ens popkonstens verkliga konservburk befinner sig i snabbköpet. Själva formen hos konsten motsäger strävan att eliminera konstens avskiljande till en ”andra verklighet”, strävan att översätta den produktiva fantasins sanning till (den första) verkligheten.

Idag har konstens inre motsättning fördjupats (till brytningspunkten?) av ett samhälle vars verkliga kapacitet överträffar all fantasi. Vilken sensibilitet konsten än skulle vilja utveckla, vilken Form den än skulle vilja ge åt tingen och livet, vilken vision eller bild den än skulle vilja förmedla, kort sagt, den radikala frigörelsen av upplevelsen ligger idag (imorgon) inom de tekniska möjligheternas gränser för de makter vilkas förfärliga fantasi organiserar världen efter sin egen uppfattning och allt effektivare och bättre vidmakthåller den stympade erfarenheten.

Men produktivkrafterna som är kedjade i detta samhälles infrastruktur innehåller även mot-tendensen. Säkerligen är möjligheterna till frigörelse genom automation och tekniska framsteg i omvandlingen av natur och samhälle i det närmaste helt undertryckta; det kalkylerade planerandet och manipulerandet av mänskligt beteende, det lättsinniga uppfinnandet av överflödsvaror, ”lyxvaror” och skräp, det vetenskapliga experimenterandet med döden är sorgliga tecken på nödvändighetens herravälde i exploateringens intresse; de visar icke desto mindre framstegen under nödvändighetens herravälde. Avskaffandet av dessa förbrytelser skulle befria fantasin från dess slaveri och vända dess produktivkraft till ett radikalt omskapande av erfarenheten och upplevelsevärlden. Och i denna omstörtning skulle estetiska behov komma till användning som vitala behov i samma mån som fattigdomen avskaffas och förtryckets nödvändighet försvinner. Sedan skulle konstens historiska *topos* förändras: konstens transcendens skulle finna uttryck i omvandlingen av *die Lebenswelt*, konstens förintelse i dess förverkligande: samhället som konstverk. Det ”utopiska” målet beror – liksom varje steg i utvecklingen av friheten gjort – på en revolution vid den uppnåeliga nivån av befrielse.

Tesen om ”konstens förverkligande”, ”samhället som konstverk”, innebär skapandet av villkor under vilka estetiska behov kan bli bestämmande krafter i det materiella omskapandet av samhället – på denna grund. Det betyder att denna omvandling är möjlig bara i samhällelig skala: som det sätt på vilket fria människor (eller snarare: människor i färd med att befria sig själva) skapar sitt liv i solidaritet, bygger en omgivning i vilken den fortsatta kampen för

²² Raul Hausmann, *ibid.* s. 188 f.

tillvaron skulle förlora sina hemska och aggressiva drag och istället få frihetens Form. Den senare är inte bara självbestämmande och självförverkligande, utan snarare bestämmandet och förverkligandet av mål och önskningar som stegrar, skyddar och förenar livet på jorden. Och denna autonomi skulle finna uttryck inte bara i produktionssättet och produktionsförhållandena utan också i människornas gester, ord och tystnad, i deras blick, i deras känslighet, i deras kärlek och hat. Detta är estetiska kvaliteter.

Skönheten uppenbarar sig som frihetens Form. Inom det kontinuerliga herraväldet har den funnit ett hem där den produktiva fantasin haft frihet att verka: i konstens överkliga verklighet. Den underliga tesen om föreningen mellan det goda, det sanna och det sköna, som är kärnan i den idealistiska konstfilosofin, kan måhända hjälpa till att belysa den dynamik som tenderar mot "konstens förintelse".

Ännu en gång måste vi blicka tillbaka på den filosofiska traditionen, som har satt det "sköna" begrepp i konstanalysens brännpunkt (trots det faktum att så mycket konst uppenbarligen inte är vacker!). Det sköna har tolkats som etiskt och kognitivt "värde": *kalokagathon*; det sköna som Idéns sinnliga uppenbarelse; Sanningens Väg går genom det Sköna rike. Vad menas med dessa metaforer?

Estetiken har sina rötter i sensibiliteten. Vad som är skönt är primärt sinnligt: det appellerar till sinnena; det är lustfyllt, objekt för osublimerade drifter. Det sköna tycks emellertid inta en position halvvägs mellan sublimerade och icke sublimerade fenomen. Skönhet är inte något karakteristiskt "organiskt" drag hos det omedelbara sexualobjektet (den kan t.o.m. avskräcka den osublimerade driften!), medan i andra änden av skalan ett matematiskt teorem kan kallas "vackert" bara i en mycket abstrakt, bildlig mening. Det förefaller som om de skilda betydelseerna av skönhet konvergerar i idén om *Form*.

I den estetiska Formen är innehållet (ämnet) samlat, definierat och arrangerat så att det uppnår ett tillstånd i vilket föremålets, "materialets", omedelbara, obehärskade krafter behärskas, "ordnas". Form är negationen till och herraväldet över oordning, våld och lidande. Denna konstens triumf uppnås genom att man underkastar innehållet den estetiska ordningen, som är autonom i sina krav. Konstverket skapar sina egna begränsningar och målsättningar, det är *sinngebend*, meningsskapande, då det sätter beståndsdelarna i relation till varandra enligt sin egen lag: "formen" hos tragedin, romanen, sonaten, bilden ... Därigenom omformas innehållet: det erhåller en mening som överskrider innehållets element, och denna överskridande ordning är uppenbarelsen av det sköna såsom konstens sanning. Det sätt på vilket tragedin berättar Oidipus' och stadens öde, och på vilket den ordnar följden av händelser, ger ord åt det outtalade och det onämbara – denna tragedins "form" får skrällen att upphöra med skådespelets slut, den bringar förstörelsen att upphöra, den får den blinde att se, gör det outhärdliga uthärdligt och förståeligt, den underordnar det felaktiga, det tillfälliga och det onda under den "poetiska rättvisan". Detta uttryck vittnar om konstens inre ambivalens: att anklaga det som är, och att "upphäva" anklagelsen i den estetiska formen, försona lidandet och brottet. Denna "försonande", återlösande makt förefaller vara inneboende i konsten just därför att den är konst, i kraft av dess formgivande makt.

Denna konstens återlösande, försonande makt finns också hos de mest radikala manifestationer av nonfigurativ konst och antikonst. De är fortfarande verk: målningar, skulpturer, kompositioner, poem, och som sådana har de sin egen form och med den sin egen ordning: sin egen ram (även om den är osynlig), sin egen rymd, sin egen början och sitt eget slut. Konstens estetiska nödvändighet upphäver verklighetens fruktansvärda nödvändighet, sublimerar dess smärta och lust; naturens (och den mänskliga "naturens") blinda lidande och grymhet får mening och mål – "poetisk rättvisa". Korsfästelsens hemsckhet renas av Jesu vackra ansikte som dominerar den vackra kompositionen, politikens hemsckhet av Racines vackra vers, det

sista avskedets hemskhet av *Lied von der Erde*. Och i denna estetiska värld finner glädje och fullbordan sin rätta plats jämsides med smärta och död, allt är åter i sin ordning. Anklagelsen är försonad, och t.o.m. trots, skymf och åtlöje, den yttersta konstnärliga negationen av konsten, är underkastad denna ordning.

Med detta återupprättande av ordningen åstadkommer Formen förvisso en *katharsis* – verklig-
hetens lust och skräck blir renad. Icke desto mindre är det illusoriskt, falskt, överkligt: åter-
upprättelsen stannar inom konstens dimension, förblir ett konstverk; i verkligheten fortsätter
fruktan och frustrationen oförminskat (liksom de efter en kort *katharsis* även gör i själen).
Detta är kanske det mest talande uttrycket för den motsägelse, den självutplåning som är
inbyggd i konsten: den pacificerande erövringen av tingen, omgestaltningen av objektet
förblir överkligt – liksom revolutionen i varseblivningen förblir överkligt. Och denna konstens
ställföreträdande karaktär har tid efter annan givit upphov till frågan om konstens berätti-
gande: var Parthenon värt så mycket som en enda slavs lidanden? Är det möjligt att skriva
poesi efter Auschwitz? Frågan har bemötts: när verklighetens hemskhet tenderar att bli total
och blockerar den politiska handlingen, var annars än i den radikala fantasin, såsom avvisande
av verkligheten, kan upproret och dess kompromisslösa målsättningar komma ihåg? Men är
bilderna och deras förverkligande ännu idag den ”illusoriska” konstens domän?

På åtminstone en punkt tycks konstens desegregering genomdrivas av krafter som tills nu
befunnit sig utanför den högre kulturens sfär, utanför dess bejakande, sublimerande och
legitimerande magi – av människor som har levat i skuggan av denna kultur, offren för den
maktstruktur som utgjort grunden för denna kultur. De opponerar sig nu mot den ”sfärernas
musik” som var denna kulturens mest sublimes resultat och definierar med sin egen musik med
de upproriska offrens hela trots, hat och glädje sin egen humanitet i motsats till de härskandes
definitioner. Den svarta musiken som invaderar den vita kulturen är det skräckinjagande
förverkligandet av ”*O Freunde, nicht diese Töne!*” – avståndstagandet drabbar nu den kör
som sjunger Ode till Glädjen, sången som ogiltigförklarats av den kultur som sjunger den.
Thomas Manns *Doctor Faustus* känner till detta: ”jag vill upphäva den Nionde symfonin.” I
den omstörtande, dissonanta, skriande och ropande rytm som fötts på den ”svarta kontinen-
ten” och i den ”djupa söderns” slaveri och brist upphäver de förtryckta den Nionde symfonin
och ger konsten en avsublimerad, sinnlig form av skrämmande omedelbarhet, som elektri-
fierar och sätter kroppen, och den själ som är materialiserad i den, i rörelse. Den svarta
musiken är ursprungligen de förtrycktas musik och illustrerar i vilken utsträckning den högre
kulturen och dess sublimes sublimeringar, dess skönhet har varit klassgrundad. Släktskapen
mellan den svarta musiken (och dess avantgardistiska vita utveckling) och det politiska
upproret mot ”överflödssamhället” bär vittne om kulturens ökande avsublimering.

Förvisso har också denna protest blivit möjlig att marknadsföra, men detta enbart är inte
längre nödvändigtvis ett tecken på Etablissemangets makt. Marknaden själv kan absorbera
produkter som kan gradvis förändra dess struktur och bli upplösningens katalysatorer, genom
att sälja varor, värderingar och beteendemönster som slutligen kan komma att underminera
marknadens sammanhållning.

Det spelar ingen roll hur starkt konsten hävdar sin självbestämmanderätt, sin ”alienation” från
samhället, konstens möjligheter är ändå historiska möjligheter och samhällets dynamik blir,
omvandlad, en del av konstens inre dynamik. Kanske den framskridna kapitalismens utveck-
ling förstör konstens illusoriska makt och därmed förutsäger konstens upphörande som konst?
Och kanske detta samhälle underminerar grunden för konsten genom krafter som skulle kunna
skapa det historiska utrymmet (mentalt och fysiskt, subjektivt och objektivt) för konstens
potentiella upphävande, d.v.s. översättningen av den estetiska Formen till ett fritt samhälles
Form? Till nya existensformer i en ny omgivning? I ljuset av de fantastiska tekniska möjlig-
heterna att översätta de mest överflödande fantasifulla idéer till verklighet, i ljuset av den

vetenskaplig-matematiska utvecklingen av spelteori, i ljuset av det rationella (idag dödliga) experimenterandets lekfulla karaktär förefaller konsten att förlora sitt herravälde över det sköna, det möjliga, över drömmen. Detta hör kanske framtiden till, men framtiden börjar i det närvarande: det visar sig i den utbredda känslan av att konsten är meningslös, känslan av dess ”omöjlighet”. I den mån som den materiella produktionsprocessen blir en tekniskvetenskaplig process, i den mån arbetaren omformas till en intelligent teknisk funktionär, och – viktigast av allt – i den utsträckning själva denna process underminerar grunden för den kapitalistiska produktionen, skulle skapandet av *gaya ciencia* möjliggöras: experimentering med tingens lustfyllda, ”estetiska” möjligheter, skapande, i den sociala produktionsprocessen, av en vacker, pacificerad *Lebenswelt*. Vid detta stadium av den radikala frigörelsen skulle samhällets produktionsförmåga bli besläktad med konstens skapande förmåga, och uppbyggnaden av konstens objektvärld besläktad med omskapandet av den verkliga objektvärlden (konstens förening med en fri teknologi).²³ I denna utveckling skulle den ”illusoriska” konsten upphävas i sitt förverkligande, skulle de estetiska löftena överflyttas från konsten till verkligheten. En befriad sensibilitet och sensitivitet skulle skapa ”levnadsstandarden” och livets ”kvalitet” på en grundval av tillfredsställda vitala materiella behov som själva skulle skapas av de nya frihetsnormerna.

3. Omstörtande krafter – i förvandling

Tesen om ”estetisk form” som ett fritt samhälles Form skulle förvisso betyda en vändning i socialismens utveckling från vetenskaplig till utopisk, om vi inte kan peka på vissa tendenser i det avancerade industrisamhällets infrastruktur som skulle kunna ge denna tes ett realistiskt innehåll. Vi har upprepade gånger refererat till sådana tendenser: allra först produktionsprocessens alltmer teknologiska karaktär med reduceringen av den nödvändiga fysiska energin och dess ersättande med mental energi – arbetets avmaterialisering. Samtidigt skulle ett alltmer automatiserat maskinsystem som inte längre användes som utsugningssystem tillåta den arbetarens ”distansering” från produktionsinstrumenten som Marx förutsåg skulle ske vid kapitalismens slutfas: arbetarna skulle upphöra att vara den materiella produktionens ”huvudsakliga agenter” och istället bli dess ”övervakare och kontrollörer” – uppkomsten av ett fritt subjekt inom nödvändighetens rike. Redan idag ger vetenskapens och teknologins resultat utrymme för den produktiva fantasins lek: experimentering med formens och materialets möjligheter som hittills varit inneslutna i den okontrollerade naturens tröghet; den tekniska omvandlingen av naturen tenderar att göra saker och ting ljusare, lättare, trevligare – förtingligandets upplösning. Materialet blir i växande grad mottagligt för och underkastat estetiska former vilka höjer dess bytesvärde (de artistiska och modernistiska bankerna, kontorsbyggnaderna, köken, butikerna och försäljarna etc.). Och inom kapitalismens ramar tvingar arbetets enorma produktivitetsökning fram den ständigt ökande produktionen av ”lyxartiklar”: förslösandet i rustningsindustrin och i marknadsföringen av olika prylar, påhitt, prydnader och statussymboler.

Just denna produktions- och konsumtionsinriktning som står för den framskridna kapitalismens överflöd och attraktion resulterar också i vidmakthållandet av existenskampen och den växande nödvändigheten att producera och konsumera det icke nödvändiga: ökningen av den s.k. spenderbara inkomsten i Förenta Staterna visar i vilken utsträckning den förtjänade inkomsten spenderas på andra än ”grundläggande behov”. Tidigare lyxartiklar blir nya

²³ Förvisso en utopisk vision, men realistisk nog för att engagera de militanta studenterna vid Ecole des Beaux Arts i deras aktion i maj 1968: de efterlyste en utveckling av medvetenheten som skulle leda den ”kreativa aktivitet som finns hos varje individ”, så att ”konstverket” och ”konstnären” bara blir ”moment i denna aktivitet”, moment som är paralyserade i varje socialt ”system som gör arbetet eller människan till ett monument”. (*Quelle université? Quelle société?*, a.a. s. 123)

grundläggande behov, en normal utveckling som under den korporativa kapitalismen utvidgar den konkurrerande köpenskapens livsstil till nyskapade behov och tillfredsställelser. Den fantastiska produktionen av alla slags varor och tjänster trotsar all fantasi, på samma gång som den begränsar och förvrider dem i varuformen genom vilken den kapitalistiska produktionen utökar sin kontroll över den mänskliga existensen. Och ändå är just genom spridningen av denna varuform den repressiva samhällsmoral som upprätthåller systemet på väg att försvagas. Den uppenbara motsägelsen mellan de befriande möjligheterna hos den teknologiska omvandlingen av världen, det lätta och fria livet å ena sidan och intensifieringen av kampen för tillvaron å den andra, skapar bland de breda lagren den utbredda aggressivitet som om den inte styrs till hat och kamp mot den påstådda nationalfienden drabbar vilken lämplig måltavla som helst: vit eller svart, inhemsk eller utländsk, jude eller kristen, rik eller fattig. Detta är aggressiviteten hos dem som har en stympad upplevelse, som har falskt medvetande och falska behov, förtryckets offer som för sitt uppehälle är beroende av det repressiva samhället och förtränger alternativet. Deras våld är Etablissemangets våld och väljer som måltavla allt som felaktigt eller med rätta förefaller vara annorlunda och representera ett alternativ.

Men medan föreställningen om den avancerade kapitalismens frigörande möjligheter (och med den kapitalismens påträngande motsättningar) förtrycks (och hatas) av förtryckets administratörer och deras konsumenter, motiverar den den radikala oppositionen och ger den dess märkligt oortodoxa karaktär. På ett helt annat sätt än tidigare historiska perioders revolution är denna opposition riktad mot ett välfungerande, välmående samhälles totalitet – en protest mot dess Form, människors och föremåls varuform, mot inympningen av falska värderingar och falsk moral. Denna nya medvetenhet och det instinktiva upproret isolerar oppositionen från massorna och från majoriteten av organiserade arbetare, den integrerade majoriteten, och resulterar i koncentrationen av den radikala politiken till aktiva minoriteter, huvudsakligen bland de unga intellektuella från medelklassen, och bland gettobefolkningen. Här blir befrielse, före all politisk strategi och organisation, ett vitalt ”biologiskt” behov.

Naturligtvis är det nonsens att säga att medelklassoppositionen ersätter proletariatet som den revolutionära klassen, och att trasproletariatet håller på att bli en radikal politisk kraft. Vad som händer är att fortfarande relativt små och svagt organiserade (ofta desorganiserade) grupper tar form, vilka i kraft av sin medvetenhet och sina behov fungerar som katalysatorer för uppror inom de majoriteter vilka de genom sin klassbakgrund tillhör. I denna mening har de militanta intellektuella med säkerhet skurit sig loss från medelklassen, och gettobefolkningen från den organiserade arbetarklassen. Men det innebär inte att de tänker och agerar i ett vakuum: deras medvetenhet och mål gör dem till representanter för de förtrycktas verkliga gemensamma intresse. Mot klass- och de nationella intressenas herravälde är revolten mot de gamla samhällena sant internationell; det gäller uppkomsten av en ny, spontan solidaritet: denna kamp är ett avlägset rop från humanismens och humanitetens ideal; det är en kamp för livet – inte för ett liv som herrar och inte som slavar, utan som män och kvinnor.

För marxistisk teori förefaller lokaliseringen (eller snarare sammandragningen) av oppositionen till vissa medelklasskikt och till gettobefolkningen som en icke tolerabel avvikelse – liksom betoningen av biologiska och estetiska behov: återgång till borgerliga eller, ännu värre, aristokratiska ideologier. Men i den avancerade monopolkapitalismens länder är omplacementen av oppositionen (från den organiserade industriarbetarklassen till militanta minoriteter) orsakad av samhällets inre utveckling; och den teoretiska ”avvikelsen” reflekterar bara denna utveckling. Vad som förefaller vara ett ytfenomen är signifikativt för grundläggande tendenser som antyder inte bara annorlunda framtidsutsikter för förändringen, utan också ett djup och en utbredning av omvandlingen som går långt utöver den traditionella socialistiska teorins förväntningar. Från denna aspekt betraktad kan omflyttningen av de negerande krafterna från sin traditionella bas bland de breda lagren snarare än att vara ett tecken på svaghet hos

oppositionen mot den framskridna kapitalismens integrerande makt mycket väl vara en långsam formering av en ny bas som framskapar omvandlingens nya historiska Subjekt med kvalitativt annorlunda behov och strävanden och som motsvarar de nya objektiva villkoren. Och på denna grund (förmodligen preliminär och tidtals upphörande) tar målsättningar och strategier form vilka ånyo tar upp såväl den demokratisk-parlamentariska som den revolutionära omvandlingens begrepp till prövning.

Förändringarna i kapitalismens struktur ändrar basen för utvecklingen och organisationen av potentiellt revolutionära krafter. Där den traditionella arbetarklassen upphör att vara kapitalismens "dödgrävare" förblir denna funktion upphävd och de politiska ansträngningarna för att få till stånd en förändring förblir "försöksmässiga" och förberedande inte bara i temporär utan också i strukturell mening. Detta betyder att "adressaterna" liksom de omedelbara aktionsmålen och tillfällena kommer att bestämmas av den skiftande situationen snarare än av en teoretiskt välgrundad och utarbetad strategi. Denna nödvändighet som är en direkt konsekvens av systemets styrka och oppositionens spridning implicerar också en ändring av betoningen här mot de "subjektiva faktorerna": utvecklingen av medvetenheten och behoven blir av högsta vikt. Under en total kapitalistisk administration och internalisering är det samhälleliga bestämmandet av medvetandet i det närmaste fullständigt och omedelbart: det samhälleliga varat präglar direkt medvetandet. Under dessa omständigheter är en radikal förändring av medvetenheten början till en förändring av den sociala existensen: det nya Subjektets uppkomst. Historiskt är det åter perioden av upplysning före materiell förändringen period av utbildning, men utbildning som omsätts i praxis: demonstration, konfrontation och uppror.

Den radikala omvandlingen av ett socialt system beror fortfarande på den klass som bildar den mänskliga basen för produktionsprocessen. I de utvecklade kapitalistländerna är detta fortfarande arbetarklassen. Förändringarna i denna klass' sammansättning och den utsträckning i vilken den integrerats med systemet ändrar arbetarnas inte potentiella men väl aktuella roll. Eftersom de är en revolutionär klass "i sig" men inte "för sig", objektivt men inte subjektivt, kommer dess radikaliserings bero på katalysatorer som inte kommer från dess egna led. Utvecklingen av en radikal politisk medvetenhet bland massorna är möjlig endast om och när systemets ekonomiska stabilitet och sociala sammanhållning försvagas. Det har varit det marxist-leninistiska partiets traditionella roll att bereda marken för denna utveckling. Den framskridna kapitalismens stabiliserande och integrerande makt och villkoren för "fredlig samexistens" tvingade detta parti att "parlamentarisera" sig, att integrera sig i den borgerlig-demokratiska processen och att koncentrera sig på ekonomiska krav och sålunda snarare hindra än driva på utvecklandet av en radikal politisk medvetenhet. Där en sådan bröt igenom parti- och fackföreningsapparaten skedde det under påverkan av utifrån kommande krafter, huvudsakligen från de intellektuella; apparaten följde bara exemplet för att återta kontrollen över rörelsen när den fick vind i seglen.

Hur rationell denna strategi än må vara, hur begriplig den desperata ansträngningen att bevara styrkan gentemot den korporativa kapitalismens upprätthållna makt än är, så vittnar denna strategi om den industriella arbetarklassens passivitet, om graden av dess integration – den vittnar om de fakta som den officiella teorin så kraftigt förnekar. Under integrationens villkor uppkommer den nya politiska medvetenheten om det vitala behovet av radikal förändring bland sociala grupper som på objektiva grunder är (relativt) fria från de integrerande, konservativa intressena och ambitionerna, fria att radikalt omvärdera värdena. Utan att förlora sin historiska roll som omvandlingens grundläggande kraft antar arbetarklassen under den stabila perioden en stabiliserande konservativ funktion, och omvandlingens katalysatorer verkar "utifrån".

Denna tendens förstärks av arbetarklassens alltmer förändrade sammansättning. Den minskande proportionen arbetare i blåställ och det ökande antalet och betydelsen av manschettarbe-

tare, tekniker, ingenjörer och specialister splittrar klassen. Detta betyder att just de skikt av arbetarklassen som bar och fortfarande bär den brutala utsugningens huvudbörd i produktionsprocessen spelar en roll, som gradvis minskar i betydelse. De intellektuella spelar en alltmer avgörande roll i denna processen instrumentintelligentsia, men icke desto mindre intelligentsia. Denna ”nya arbetarklass” skulle i kraft av sin position kunna avbryta, omorganisera och omdirigera produktionssätt och produktionsförhållanden. Men de har varken intresset eller det vitala behovet att göra det: de är väl integrerade och väl belönade.²⁴ Förvisso kan monopolistisk konkurrens och kapplöpningen för att intensifiera arbetets produktivitet framtvunga teknologiska förändringar som kan komma i konflikt med ännu dominerande politik och former av privatkapitalistisk företagsamhet, och dessa förändringar kan då leda till en teknologisk omorganisering av breda sektorer inom samhället (även av dess kultur och ideologi). Men det är ännu inte klart varför de skulle leda till ett avskaffande av det kapitalistiska systemet, av de breda lagrens underkastelse under den för vissa särintressen profitabla produktionsapparaten. En sådan kvalitativ förändring skulle förutsätta att produktionsapparaten kontrollerades och omdirigerades av grupper med behov och målsättningar som är mycket annorlunda teknokraternas.²⁵ Hur ”ren” teknokratin än må vara så upprätthåller och strömlinjeformar den det pågående förtrycket. Denna ödesdigra länk kan avlägsnas bara genom en revolution som gör teknologin och tekniken till tjänare för fria människors behov och mål: i denna mening skulle det vara en revolution mot teknokratin.

En sådan revolution står inte på dagordningen. Under den korporativa kapitalismens herravälde sammanfaller inte omvandlingens två historiska faktorer, den subjektiva och den objektiva: de förekommer i skilda och t.o.m. antagonistiska grupper. Den objektiva faktorn, d.v.s. den mänskliga basen för den produktionsprocess som reproducerar det etablerade samhället, finns hos klassen av industriarbetare, utsugningens mänskliga källa och reservoar; den subjektiva faktorn, d.v.s. den politiska medvetenheten, finns bland de unga nonkonformistiska intellektuella; och det vitala behovet av förändring är ett livsvillkor för gettobefolkningen och för de ”underprivilegierade” delarna av arbetarklassen i de mindre utvecklade kapitalistländerna. De två historiska faktorerna sammanfaller i stora områden av den Tredje världen, där nationella befrielsefronter och gerillarörelser kämpar med stöd och deltagande av den klass som utgör basen för produktionsprocessen, nämligen det övervägande agrara och det växande industriella proletariatet.

Den situation som råder i kapitalismens metropoler, nämligen dels den objektiva nödvändigheten av radikal förändring, dels massornas förlamning, förefaller typisk för en ickerevolutionär men förrevolutionär situation. En ändring från det förra till det senare förutsätter en kritisk försvagning av kapitalismens globala ekonomi och en intensifiering och utvidgning av det politiska arbetet för radikal upplysning. Det är just detta arbetes förberedande karaktär som ger det dess historiska betydelse: att hos de exploaterade utveckla den medvetenhet (och det omedvetna) som skulle försvaga de förslavande behovens grepp om deras tillvaro – de behov som håller dem kvar i deras beroende av utsugningssystemet. Utan denna brytning, som bara

²⁴ Den 15 juni 1967 publicerade *New York Times* under rubriken ”Hjärntruster säger: Tillämpad forskning på inte-för-vinst-basis lönar sig bra” en artikel om Illinois Institute of Technology Research Institute (sic) med en årlig omsättning av 29 milj. dollar. En ”av de hundratals ingenjörerna” citerades i en intervju sålunda: ”Det finns väldigt mycket som säljer i det här jobbet ... Min största kärlek är minimiviktsmodeller ... men jag är villig att arbeta med minimikostnadsmodeller, eller hur man bättre ska ta kål på ryssarna, för organisationen lever på att göra forskning som är säljande”.

Detta i sig själv obetalbara yttrande som också är ett fynd för språkanalys (märk den mjuka blandningen av kärlek, ta kål på, forskning och säljande), uttrycker medvetenheten (och det omedvetna) hos åtminstone en av dessa ”teknokrater”. Potentiella revolutionärer?

²⁵ Förekomsten av sådana grupper bland den högt kvalificerade personalen demonstrerades under maj-junirevolten i Frankrike.

kan vara resultatet av politisk utbildning i handling, kan även den mest omedelbara och elementära upprorskraft omintetgöras, eller bli kontrarevolutionens massbas.

Gettobefolkningen i Förenta Staterna utgör en sådan kraft. Begränsad till att leva och dö inom små områden kan den lättare organiseras och ledas. Vidare bildar gettona, eftersom de är lokaliserade till landets viktigaste städer, naturliga geografiska centra från vilka kampen kan initieras mot mål av vital ekonomisk och politisk betydelse; i detta avseende kan gettona jämföras med Paris' förstäder under 1700-talet, och deras placering gynnar spridningen av "smittosamma" upplopp. Grym och likgiltig behandling möts nu av växande motstånd, men dettas fortfarande huvudsakligen opolitiska karaktär underlättar undertryckande och avledning. Den djupgående konflikten skiljer fortfarande gettona från dess allierade utanför. Medan det är sant att den vite mannen är skyldig, är det lika sant att vita män är rebeller och radikaler. Faktum är emellertid att den monopolistiska imperialismen bekräftar de rasistiska teserna: den underkastar ständigt fler icke vita folk under sina bombers, gifters och pengars brutala makt; på så sätt gör den också den exploaterande vita befolkningen i metropolerna till deltagare i och understödjare av den globala förbrytelsen. Klasskonflikter blir upphävda och ut-suddade av raskonflikter: skillnader i hudfärg blir ekonomiska och politiska realiteter – en utveckling som är djupt rotad i den sena imperialismens dynamik och dess kamp för nya metoder för inre och yttre kolonisering.

Det svarta upprorets vittomfattande makt hotas ytterligare av den djupgående splittringen inom denna klass (uppkomsten av en negerbourgeoisie), och av dess (i relation till det kapitalistiska systemet) marginella sociala funktion. Majoriteten av den svarta befolkningen intar inte någon avgörande ställning i produktionsprocessen, och de vita arbetarorganisationerna har inte precis gjort sig något särskilt besvär för att förändra denna situation. En stor del av denna befolkning är, i systemets cyniska termer, "umbärlig", d.v.s. den lämnar inget väsentligt bidrag till systemets produktivitet. Följaktligen tvekar inte de som sitter vid makten att använda extrema undertryckningsmetoder om rörelsen blir farlig. Faktum är att den svarta befolkningen i Förenta Staterna för närvarande visar sig vara den "mest naturliga" upprorskraften.

Avståndet till den unga medelklassoppositionen är fruktansvärt i varje avseende. Den gemensamma grunden: det totala förkastandet av det existerande samhället, av hela dess värdesystem, fördunklas av den tydliga klasskillnaden på samma sätt som inom den vita befolkningen den "verkliga" intressegemenskapen mellan studenter och arbetare omintetgjorts av klasskonflikten. Men denna gemenskap förverkligade sig själv i politisk handling under majrevolten i Frankrike – mot kommunistpartiets och CGT:s (*Confédération Générale du Travail*) underförstådda föreskrifter, och den gemensamma aktionen inleddes av studenterna, inte av arbetarna. Detta faktum kanske är signifikativt för oppositionens djup under och tvärsöver klasskonflikterna, vilka inte upphävs. Med hänsyn till studentrörelsen gynnar en grundläggande tendens i det avancerade industrisamhällets själva struktur den stegvisa utvecklingen av en sådan intressegemenskap. Den genomgripande process som i stora delar av den materiella produktionen tenderar att ersätta tungt fysiskt arbete med teknisk, mental energi ökar det samhälleliga behovet av vetenskapligt utbildade, intelligenta arbetare; en ansenlig del av studenterna är en blivande arbetarklass, "den nya arbetarklassen", inte bara "icke umbärlig" utan i själva verket livsviktig för vidareutvecklingen av det existerande samhället. Studentupproret träffar detta samhälle på en sårbar punkt; följlaktligen är reaktionen giftig och våldsam.

"Studentrörelsen" – redan termen är ideologisk och nedsättande: den döljer det faktum att mycket viktiga sektorer av de äldre intellektuella och av den icke akademiska befolkningen aktivt deltar i rörelsen. Den proklamerar mycket annorlunda mål och strävanden; de allmänna kraven på utbildningsreformer är bara det omedelbara uttrycket för vidare och mer fundamentala mål. Den mest avgörande skillnaden är den mellan oppositionen i de socialistiska och i de

kapitalistiska länderna. Den förra accepterar den socialistiska samhällsstrukturen men protesterar mot statens och partibyråkratins repressiv-auktoritära regim, medan den militanta (och tydligen växande) delen av rörelsen i de kapitalistiska länderna är anti-kapitalistisk: socialistisk eller anarkistisk. Inom den kapitalistiska världen åter har upproret mot militärdiktaturer (i Spanien och Latinamerika) strategi och mål som är annorlunda än upproret i de demokratiska länderna. Och man får inte glömma det studentuppror som medverkade vid förövandet av det mest usla massmordet i den samtida världen: massakern på hundratusentals ”kommunister” i Indonesien. Brottet har ännu inte bestraffats; det är det enda hemska undantaget från den frihetliga, frigörande funktion som studentaktivismen haft.

I de fascistiska och halvfascistiska länderna finner de militanta studenterna (som överallt är i minoritet bland studenterna) stöd bland det industriella och agrara proletariatet; i Frankrike och Italien har de kunnat få vacklande (och upphörande!) stöd från mäktiga vänsterpartier och fackföreningar; i Västtyskland och i Förenta Staterna möter de högljudd och ofta våldsam fientlighet hos ”folket” och arbetarorganisationerna. Fastän revolutionär i sin teori, i sina instinkter och sina yttersta mål, är studentrörelsen inte någon revolutionär kraft, kanske inte ens ett avantgarde så länge det inte finns några massor som kan och vill följa efter, men den är ett hoppets jäsämne i de övermäktiga och undertryckande kapitalistiska metropolerna: den vittnar om sanningen hos alternativet, det reella behovet och den reella möjligheten av ett fritt samhälle. Säkert finns där sådana som är vilda och opålitliga, eskapister som flyr in i olika slags mysticism, goda dårar och onda dårar och sådana som inte bryr sig om vad som händer; där finns autentiska och där finns organiserade happenings och nonkonformiteter.

Naturligtvis har marknaden invaderat också detta uppror och gör det till ett affärsjippo, men det är icke desto mindre fråga om ett seriöst företag. Vad som är av betydelse är inte deltagarnas mer eller mindre intressanta psykologi, inte heller de ofta bisarra protestformerna (som mycket ofta gör Etablissemangets absurda förnuftighet och de antiheroiska, sinnliga bilderna av alternativet mer genomskinliga än det mest seriösa argument skulle kunna), utan det mot vilket protesten riktar sig. Kraven på en strukturell reform av utbildningssystemet (brådskande nog i sig själva; vi skall i det följande återkomma till dem) ställs för att motverka den bedrägliga neutraliteten och ofta klart apologetiska undervisningen; och för att förse studenten med de begreppsliga instrumenten för en solid och genomgripande kritik av den materiella och intellektuella kulturen. Samtidigt avser de att avskaffa utbildningens klasskaraktär. Dessa förändringar skulle leda till en utvidgning och utveckling av medvetenheten vilket skulle undanröja den ideologiska och teknologiska dimridå som döljer överflödssamhällets avskräckande drag.

Utvecklingen av ett sant medvetande är fortfarande universitetens professionella funktion. Inte att undra på då att studentoppositionen bemöts med ett närmast patologiskt hat från det så kallade ”samhället”, innefattande stora delar av de organiserade arbetarna. I den utsträckning universiteten blir beroende av samhällets och regeringens finansiella och politiska godtycke blir kampen för en fri och kritisk utbildning en vital del av den mer omfattande kampen för omvandling.

Vad som förefaller som bråkiga radikalers ovidkommande ”politisering” av universitetet är idag (liksom det så ofta varit i det förflutna) bildningens ”logiska”, inre dynamik: översättning av kunskap till verklighet, av humanistiska värden till humana existensvillkor. Denna dynamik, som hämmas av de akademiska pseudoneutrala grunddragen, skulle t.ex. underlättas av att inkluderas i en uppsättning kurser som ger en adekvat behandling av de omfattande nonkonformistiska tendenserna i civilisationen och av den kritiska analysen av samtida samhällen. Grunden för att slå en bro mellan ”bör” och ”är”, mellan teori och praktik, finns inom själva teorin. Kunskap är transcendent (mot objektvärlden, mot verkligheten) inte bara i kunskapssteoretisk betydelse: gentemot repressiva livsformer är den politisk. Förnekandet av

rätten till politisk aktivitet vid universitetet upprätthåller separationen mellan teoretiskt och praktiskt förnuft och reducerar intellektets effektivitet och räckvidd. Kraven beträffande utbildningen driver rörelsen bortom universitetet, ut på gatorna, till slummen, ut i samhället. Och den pådrivande kraften är vägran att växa upp, mogna, att uppföra sig tjänstvilligt och ”normalt” i och för ett samhälle

- som tvingar den stora majoriteten av befolkningen att ”förtjäna” sitt uppehälle genom dumma, omänskliga och onödiga arbeten,
- som driver sin blomstrande affärsverksamhet på grundval av getton, slumområden och inre och yttre kolonialism,
- som är hemsökt av våld och förtryck medan det kräver lydnad och förnöjsamhet av våldets och förtryckets offer,
- som för att upprätthålla den lönsamma produktiviteten som dess hierarki beror på använder sina vidsträckta resurser till slöseri, förstörelse och ett alltmer metodiskt skapande av konformistiska behov och tillfredsställelser.

I den utsträckning upproret riktas mot ett fungerande, välmående, ”demokratiskt” samhälle är det ett *moraliskt* uppror riktat mot detta samhälles hycklande, aggressiva, oanständiga värderingar och mål, mot dess blasfemiska religion, mot allting som det tar på allvar, allt det bekänner sig till – och samtidigt bryter mot.

Den ”oortodoxa” karaktären hos denna opposition, som inte har den traditionella klassbasen och som är på en gång ett politiskt, instinktivt och moraliskt uppror, skapar dess strategi och räckvidd. Den breder ut sig till den rådande liberal-parlamentariska demokratins hela organisation. Bland den nya vänstern råder en stark motvilja mot rationell politik: mot hela nätverket av partier, kommittéer och påtryckningsgrupper på alla nivåer; mot att arbeta inom detta nätverk och med dess metoder. Hela denna sfär och atmosfär med all sin makt ogiltigförklaras; ingenting som någon av dessa politiker, representanter eller kandidater deklarerar har någon relevans för rebellerna; de kan inte ta det på allvar fastän de väl vet att det betyder att de blir slagna, fängslade och att de förlorar sina arbeten. De är inga yrkesmartyrer: de föredrar att inte bli slagna, fängslade och att ha kvar sina jobb. Men för dem är det inte fråga om något val; protesten och avståndstagandet är delar av deras sätt att leva och de utbreder sig till maktstrukturen som helhet. Den av denna struktur organiserade demokratiska processen är misskrediterad i sådan utsträckning att ingen del av den kan särskiljas som inte är besmittad. Dessutom, att använda sig av denna process skulle avleda energi till snigelfartsrörelser. Röstvärning t.ex. med målsättningen att få till stånd en betydande förändring i sammansättningen av USA:s kongress skulle kanske ta hundra år av den nuvarande framstegstakten att döma, förutsatt att ansträngningarna för en politisk radikaliserings får fortsätta obehindrat. Och domstolarnas beteende, från den lägsta till den högsta, är inte ägnat att mildra misstron mot de rådande demokratisk-konstitutionella institutionerna. Att under dessa omständigheter arbeta för att förbättra den existerande demokratin förefaller lätt vara att på obestämd tid fördröja uppnåendet av målet att skapa ett fritt samhälle.

Sålunda tenderar den radikala protesten att inom några sektorer av oppositionen bli olaglig, anarkistisk och t.o.m. a-politisk. Detta är ännu ett skäl till att upproret tar sig de bisarra och ohyfsade former som går Etablissemangen på nerverna. Gentemot den institutionaliserade politikens förskräckliga tråkighet blir satir, ironi och leende provokation en nödvändig dimension av den nya politiken. Föraktet för den dödstråkiga *esprit de sérieux* som genomtränger de professionella eller halvprofessionella politikernas göranden och låtanden visar sig som förakt för de värden som dessa bekänner sig till i samma andedrag som de

förstör dem. Rebellerna återupplivar dårens desperata skratt och cyniska trots som medel att avslöja handlingarna som utförs av de allvarliga män som styr det hela.

Den radikala oppositionens främlingskap inför den demokratiska processen och institutionerna visar nödvändigheten av en grundligare omprövning av demokratin (den ”borgerliga” demokratin, representativt styre) och dess roll i övergången från kapitalism till socialism eller, generellt, från ett ofritt till ett fritt samhälle. I stort sett har den marxistiska teorin en positiv syn på den borgerliga demokratins roll under denna övergång – till det stadium där revolutionen själv tar vid. I kraft av sin bekännelse (fast begränsad i praktiken) till medborgerliga fri- och rättigheter, erbjuder borgerlig demokrati den mest gynnsamma grunden för utvecklingen och organisationen av protesten. Detta är fortfarande sant, men de krafter som ointetgör de ”beskyddande” dragen inom själva den demokratiska ramen vinner i styrka. Den massdemokrati som monopolkapitalismen utvecklat har skapat de fri- och rättigheter som den beviljar för att bevara sin ”image” och som är i dess eget intresse; majoriteten av folket är majoriteten av dess herrar; avvikelser ”innehålles” lätt; och koncentrerad makt har råd att tolerera (kanske även försvara) radikala meningsskiljaktigheter så länge dessa är förenliga med de etablerade reglerna och sederna (och även litet bortom dem). På detta sätt suggs oppositionen upp i den värld den opponerar sig mot – av just den mekanism som tillåter dess utveckling och organisation; oppositionen utan massbasis anstränger sig förgäves för att erhålla en sådan. Under dessa omständigheter förefaller aktiviteter som stämmer överens med den demokratiska laglighetens regler och metoder innebära en kapitulation inför den rådande maktstrukturen. Och ändå skulle det vara ödesdigert att överge försvaret av medborgerliga fri- och rättigheter inom den etablerade ramen. Men då monopolkapitalismen tvingas utvidga och stärka sitt herravälde hemma och utomlands kommer den demokratiska kampen i växande konflikt med de existerande demokratiska institutionerna med deras inbyggda hinder och konserverande dynamik.

Den halvdemokratiska processen motarbetar med nödvändighet radikal förändring, ty den skapar och upprätthåller en folklig majoritet vars opinion produceras av de intressen som dominerar status quo. Så länge detta tillstånd råder är det meningsfullt att säga att den allmänna viljan alltid har fel – fel i den utsträckning som den (objektivt) motverkar den möjliga omvandlingen av samhället i riktning mot mer mänskliga sätt att leva. Visserligen är övertalningens metod fortfarande tillgänglig för minoriteten, men den reduceras fatalt av det faktum att vänsterminoriteten inte har de stora ekonomiska resurser som krävs för lika tillgång till de massmedia som dag och natt talar för de härskande intressena – med de nyttiga mellanspel i oppositionens favör som stöder den illusoriska tron på att det råder jämlikhet och fair play. Och ändå – utan de oupphörliga försöken att övertala, att en efter en reducera den fientliga majoriteten, skulle oppositionens framtidsutsikter vara ännu mörkare än de nu är.

Demokratis dialektik: om demokrati betyder ett fritt folks självstyre med rättvisa för alla, då skulle förverkligandet av demokratin förutsätta den existerande pseudodemokratis avskaffande. I den korporativa kapitalismens dynamik tenderar sålunda kampen för demokrati att anta antidemokratiska former, och i den utsträckning de demokratiska besluten fattas i ”parlament” på alla nivåer kommer oppositionen att tendera att bli utomparlamentarisk. Rörelsen för att utvidga konstitutionellt erkända fri- och rättigheter till att gälla de förtryckta minoriteternas dagliga liv, och likaså rörelsen för att bevara existerande fri- och rättigheter, kommer att bli ”omstörtande” i den mån de kommer att möta hårdnande motstånd från den majoritet som är mot en ”överdriven” tolkning och tillämpning av jämlikhet och rättvisa.

En opposition som riktar sig inte mot en speciell form av regering eller mot vissa villkor inom ett samhälle, utan mot ett givet socialt system som helhet kan inte förbli legal och laglydig, ty det är den etablerade legaliteten och den etablerade lagen som den opponerar sig mot. Det faktum att den demokratiska processen ordnar med gottgörelse för oförrätter och står för legala och lagenliga förändringar ändrar inte den illegalitet som är inneboende i en sådan

opposition så länge den institutionaliserade demokratin hindrar omvandlingsprocessen vid det stadium där den skulle förstöra det existerande systemet. I kraft av denna inbyggda stabilisator eller ”styrning” är den kapitalistiska massdemokratin självförevigande i högre grad än varje annan form av styre eller samhälle; och ju mer detta är fallet desto mer vilar det inte på terror och knapphet utan på effektivitet och välmåga och på den underlydande och administrerade befolkningens majoritetsvilja. Denna nya situation har direkt relevans för den gamla frågan om motståndsrätten. Kan vi säga att det etablerade systemet snarare än motståndet mot det är i behov av rättfärdigande? Sådan tycks innebörden av de teorier om samhällsfördrag vara vilka betraktar samhället som upplöst när det i sin existerande form inte längre fyller de funktioner för vilka det skapades, nämligen som ett system av socialt nödvändig och produktiv repression. Teoretiskt bestämdes dessa funktioner av filosoferna: de mer realistiskt sinnade definierade ”regeringens mål” som skyddandet av egendom, handel och köpenskap; idealisterna talade om förverkligandet av Förnuft, Rättvisa och Frihet (utan att för den skull negligera eller minska de mer materiella och ekonomiska aspekterna). För båda dessa skolor gällde att omdömen beträffande huruvida en regering verkligen uppfyllde dessa ”målsättningar” och kriterierna för att bedöma detta vanligen begränsades till att gälla den speciella nationalstat (eller typ av nationalstat) som filosofen i fråga tänkte på: att den ena nationalstatens säkerhet, utveckling och frihet innebär den andras osäkerhet, förstörelse och förtryck försvagade inte definitionen, inte heller släppte ett etablerat samhälle efter på kraven på lydning när beskyddandet av egendom och förverkligandet av förnuft lämnade stora delar av befolkningen i fattigdom och slaveri.

Nuförtiden har frågorna angående ”statsstyrets mål” sjunkit undan. Det förefaller som om samhällets fortsatta fungerande är tillräcklig legitimering för dess legalitet och lydningsskrav, och ”fungerande” tycks snarast definieras negativt såsom frånvaron av inbördeskrig, höggradig oordning och ekonomisk kollaps. För övrigt tillåts vad som helst: militärdiktatur, plutokrati och gangsterstyre. Folkmord, krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten är inga giltiga argument mot en regering som skyddar egendom, handel och köpenskap hemma under det att den utövar sin destruktiva politik utomlands. Och förvisso finns det ingen gällande lag som skulle kunna beröva en sådan konstitutionell regering dess legitimitet och legalitet. Det betyder att det inte finns någon annan gällande lag än den som tjänar status quo, och att de som vägrar utföra sådan tjänst *eo ipso* står utanför lagens ramar redan innan de kommit i verklig konflikt med lagen.

Detta är den absurda situationen: den etablerade demokratin erbjuder fortfarande den enda legitima ramen för förändring och måste därför försvaras mot högerns och centerns försök att begränsa denna ram, men genom att man bevarar den etablerade demokratin bevarar man också status quo och hindrar förändring. En annan aspekt av samma dubbelhet: radikal förändring är beroende av en massbas, men varje steg i kampen för radikal förändring isolerar oppositionen från massorna och provocerar fram en intensifierad repression: mobilisering av institutionaliserat våld mot oppositionen, vilket alltså ytterligare minskar utsikterna för en radikal förändring. Efter reaktionens valseger över vänstern efter det franska studentupproret skrev *Humanité* (enligt *Los Angeles Times* den 25 juni 1968): ”Varje barrikad, varje bil som brändes gav tiotusentals röster till Gaullistpartiet”. Detta är helt riktigt – lika riktigt som följsatsen att de regerande makterna utan barrikaderna och de brända bilarna skulle sitta säkrare och vara starkare, och att oppositionen, absorberad och begränsad av det parlamentariska spelet, skulle snöpa och pacificera massorna på vilka förändringen beror. Och slutsatsen av detta? Den radikala oppositionen kommer oundvikligen att lida nederlag i sina direkta (utomparlamentariska) aktioner och med sin medborgerliga olydnad, och det finns situationer där man måste ta risken av sådana nederlag – om man med ett sådant handlings sätt kan befästa oppositionens styrka och påvisa den medborgerliga lydningens destruktiva

karaktär. Ty det är just den (objektiva, historiska) funktionen hos den korporativa kapitalismens demokratiska system att använda den (borgerliga) liberalismens Lag och Ordning som en kontrarevolutionär kraft och att på så sätt pålägga den radikala oppositionen nödvändigheten av direkt aktion och medborgerlig olydnad, samtidigt som det konfronterar oppositionen med sin enormt överlägsna styrka. Under dessa omständigheter blir direkt aktion och medborgerlig olydnad en integrerande del av omvandlingen av den korporativa kapitalismens indirekta demokrati till direkt demokrati²⁶ där val och representation inte längre tjänar som institutioner för herravälde. Riktad mot de senare blir den direkta aktionen ett medel till demokratisering och förändring också inom det etablerade systemet. All dess makt kunde inte stoppa studentoppositionen (den svagaste och mest spridda av alla historiska oppositioner); och det finns goda skäl att tro att det inte var den parlamentariska och gallupmätta röstopinionen utan snarare student- och gettoupploppen som framtvängde förändringen i regeringens attityd till kriget i Vietnam. Och det var Parisstudenternas medborgerliga olydnad som plötsligt bröt igenom de organiserade arbetarnas förträngda minne och för ett kort ögonblick återkallade generalstrejkens och fabriksockupationens, den röda fanans och Internationalens historiska makt.

Alternativen är inte demokratisk evolution kontra radikal aktion, utan rationalisering av status quo kontra förändring. Så länge ett socialt system genom indoktrinering och integrering skapar en konservativ majoritet, reproducerar denna majoritet själva systemet – öppet för förändringar inom men inte bortom dess institutionella ram. Följaktligen blir kampen för förändringar som överskrider systemet i kraft av dess dynamik odemokratiska i systemets termer, och motvåldet är redan från början inneboende i denna dynamik. Sålunda är den radikale skyldig antingen att kapitulera inför makten hos status quo, eller också att bryta Lagen och Ordningen hos status quo.

Men vilka har rätt att sätta sig till doms över ett etablerat samhälle, andra än lagligen konstituerade statsorgan eller statstjänstemän och folkets majoritet? Förutom dessa skulle bara en självutnämnd elit eller ledare som skulle tilldela sig själva en sådan domsrätt kunna komma ifråga. Om valet stod mellan demokrati och diktatur (oavsett hur ”välvillig”) skulle svaret förvisso vara okontroversiellt: demokrati är att föredra. Denna demokrati existerar emellertid inte och statsstyret utövas faktiskt av ett nätverk av påtryckningsgrupper och ”apparater”, lagstadgade intressen representerade av och verkande på och genom de demokratiska institutionerna. Dessa kontrolleras inte av ett självständigt folk. Representationen är representativ för den vilja som skapats av de styrande minoriteterna. Följaktligen, om alternativet är att en elit regerar, skulle det bara betyda ersättandet av den nuvarande regerande eliten med en annan, och om denna andra skulle vara den fruktade intellektuella eliten så kan den inte vara mindre kvalificerad och mer farlig än den rådande. Det är sant att en sådan regering i början inte skulle ha stöd från den majoritet som ”ärvt” från den förra regeringen – men när en gång de föregående regeringarnas kedja brutits skulle majoriteten befinna sig i ett flytande tillstånd och, befriad från den föregående administrationen, vara fri att bedöma den nya regeringen i termer av den nya intressegemenskapen. Det har med säkerhet aldrig hänt att en revolution haft sådan inriktning, men det är lika sant att någon revolution aldrig tidigare inträffat som haft till sitt förfogande de nuvarande resultaten av produktivitet och tekniska framsteg. De kan effektivt utnyttjas för att få till stånd en annan uppsättning repressiva kontroller, men hela vår diskussion baserades på tesen att revolutionen

---

²⁶ ”Direkt demokrati”: i det moderna massahälslet är demokrati, oavsett i vilken form, inte möjlig utan ett representationssystem. Direkt demokrati skulle på alla nivåer trygga ett allt igenom fritt urval och val av kandidater, ge möjlighet att återkalla förtroendet vid fall av godtycke gentemot valmanskapet och säkerställa en ocensurerad utbildning och information. En sådan demokrati förutsätter åter en allmän och lika utbildning för självbestämmande.

skulle bli befriande endast om den bars upp av de ickerepressiva krafter som är i rörelse i det existerande samhället. Denna tes är inget annat än en förhoppning. Före dess förverkligande är det förvisso bara individen, individerna, som kan döma, utan annan legitimering än sin medvetenhet och sitt samvete. Men dessa individer är mer och andra än privatpersoner med speciella tillfälliga preferenser och intressen. Deras bedömning överskrider deras subjektivitet i den utsträckning i vilken den är baserad på oberoende tänkande och information, på en rationell analys och värdering av samhället. Förekomsten av en majoritet av individer som har förmåga till en sådan rationalitet har varit den förutsättning på vilken demokratisk teori varit grundad. Om den etablerade majoriteten inte är sammansatt av sådana individer, så tänker, vill och handlar den inte som ett självständigt folk.

Det är den gamla historien: rätt står mot rätt – det existerande samhällets positiva, kodifierade, gällande rätt mot överskridelsens negativa, oskrivna, icke sanktionerade rätt som är en del av människans historiska existens: rätten att hävda en mindre kompromissad, mindre skyldig, mindre exploaterad mänsklighet. De två rätterna måste komma i våldsam konflikt med varandra så länge det etablerade samhället för sitt fungerande är beroende av utsugning och skuld. Oppositionen kan inte ändra detta förhållande med samma medel som upprätthåller och beskyddar detta förhållande. Bortom det finns bara idealet och överträdelsen, och de som för sin brottsliga handling kräver en rätt måste svara för sin handling inför det existerande samhällets tribunal. Ty varken samvetet eller bekännelse till ett ideal kan legalisera omstörtandet av en etablerad ordning som definierar vad som är ordning, eller ens legalisera störande av den fred som är den etablerade ordningens. Den senare allena tillkommer den lagliga rätten att bryta freden och att organisera dödandet och ge tecken till anfall. I den etablerade vokabulären är ”våld” en term som man inte tillämpar på polisens, nationalgardets, generalernas, marinsoldaternas eller bombplanens handlingar. De ”dåliga” orden är a priori reserverade för Fienden, och deras mening definieras och bekräftas av Fiendens handlingar oavsett dessas motivering och målsättning. Det spelar ingen roll hur ”god” målsättningen är, den rättfärdigar ändå inte de (illegala) medlen.²⁷

Tesen ”målet helgar medlen” är förvisso som generellt påstående oacceptabelt – men det är också dess negation som allmänt påstående. I radikal politisk praktik tillhör målet en värld som är skild från och motsatt den etablerade världen av tal och handling. Men medlen tillhör och bedöms av den senare, i dess termer – just de som målet ogiltigförklarar. Anta exempelvis att en viss handling syftar till att hindra brott mot mänskligheten som begås i det förmenta nationalintresset; och att medlen för att uppnå detta mål är handlingar av organiserad civil

²⁷ Ett hemskt exempel på kontrabetydelsens språk – destruktion inte bara av ordens mening utan också av själva humanitetens idé – erbjuds ett reportage i *New York Times* (5 sept. 1967) som innehåller följande passager:

”Häradsdomaren Christ Seraphim satt med sin gula retriever Holly i portalen till sitt hus i spansk stil vid en trevlig East Side-gata i Milwaukee denna eftermiddag och gjorde några bittra kommentarer till 1.000 demonstranter för medborgerliga rättigheter som drog förbi hans gårdsplan ...

'Jag tycker att de stör min ro, eller hur?' frågade han och tittade på dagens marschdeltagare. 'De är högljudda och bullersamma, eller hur? Jag kan inte njuta av mitt hems frid och ro, ett hem som jag offrat en hel del för.'

Beträffande kyrkoherden James E. Groppi, den vite romersk-katolske prästen som anför demonstranterna, fräste domare Seraphim: 'Han är kriminell, en övertygad brottsling, överbevisad två gånger för förgärlig beteende.'

Slutligen kom demonstranterna utom hörhåll, och domare Seraphim återtog med en tacksam suck läsningen av *Judarnas historia* av Abram Leon Sacher, rektor för Brandeis University, men snart återvände marschdeltagarna.

'Dessa människor', sade domare Seraphim och refererade denna gång till sin bok, 'brändes i ugnar. Men de behöll sin värdighet till slutet. De marscherade inte så mycket. De är det mest laglydiga folket i världen.' ”

Kort förklaring av Lag och Ordning: människor är laglydiga om de går till ugnarna och bränns utan att ”marschera så mycket”, medan de som marscherar för att protestera mot och förhindra en möjlig uppreppning av koncentrationslägren ”stör friden”, och prästen som leder protestmarschen är ”kriminell”. Och kontrabetydelsen triumferar t.o.m. i domarens namn: Christ Seraphim.

olydnad. Enligt etablerad lag och ordning fördöms och straffas såsom brott inte brotten utan försöket att hindra dem; sålunda döms handlingen av just de normer som den anklagar. Det existerande samhället definierar den överskridande handlingen i egna termer – en självbevisande procedur, fullständigt legitim, t.o.m. nödvändig för detta samhälle: en av Suveränens mest betydelsefulla rättigheter är rätten att etablera gällande definitioner av ord.²⁸

Det politiska språket är ett vapen i händerna på Etablissemang. Om den radikala oppositionen utvecklar sitt eget språk så protesterar den spontant, undermedvetet mot ett av förtryckets och förtalets mest effektiva ”hemliga vapen”. Den rådande Lagen och Ordningens språk som bestyrks av domstolarna och polisen är inte bara förtryckets röst utan också dess handling.²⁹ Detta språk inte bara definierar och fördömer Fienden, det *skapar* honom också; och denna skapelse är inte Fienden som han verkligen är utan snarare som han måste vara för att fylla sin funktion för Etablissemang. Här helgar målen medlet: brott upphör att vara brott om de tjänar avsikten att bevara och utvidga den ”Fria världen”. Detta språkliga förtal a priori träffar först Fienden utomlands: försvaret av hans eget land, hans egen hatt, hans eget nakna liv är ett brott, det största brottet som kräver den största bestraffningen. Långt innan specialstyrkorna och de inte så speciella styrkorna blivit fysiskt tränade att döda, bränna och tortera, är deras sinnen och kroppar redan avtrubbade till att se och höra och lukta sig till inte en människa utan ett djur i den Andre – men ett djur som är dömt till högsta bestraffning. Det språkliga mönstret upprepar sig oupphörligen: i Vietnam förövas ”typiskt brottsligt kommunistvåld” mot amerikanska ”strategiska operationer”; de Röda har oförskämdheten att ”börja en smygande attack” (antagligen förväntas de annonsera ut den i förväg och att gruppera sig öppet); de ”undkommer en dödsfälla” (förmodligen borde de ha stannat i den). FNL anfaller amerikanska läger ”i nattens stillhet” och dödar amerikanska pojkar (antagligen anfaller amerikaner bara i fullt dagsljus, stör inte fiendens sömn och dödar inte vietnamesiska pojkar). Massakern på hundratusentals kommunister (i Indonesien) kallas ”imponerande” [*impressive*] – om den andra sidan lidit en förlust av jämförlig storleksordning skulle den knappast föräras ett sådant adjektiv. Närvaron av amerikanska trupper i Östasien är för kineserna ett hot mot

²⁸ ”Vi bestrider en kultur som ger överhöghet åt talspråket. Detta språk som är utformat av borgarklassen är ett tecken på vad som tillkommer denna klass. Men detta språk som är en minoritets gärning påläggs alla såsom det enda giltiga kommunikationssättet; ... Språket är inte bara ett kommunikationsmedel, det är också och framför allt ett sätt att uppfatta verkligheten, ett ensidigt formellt och intellektuellt sätt, som en klass kan tillåta sig som genom sina ekonomiska privilegier lösgjort sig från det sociala livets konflikter och motsättningar”.

Ur *Majuscule*, organ för Liaison de la faculté de Lyon, 29 maj 1968. I *Quelle université? Quelle société?*, a.a. s. 45-46.

²⁹ Någon medvetenhet om detta faktum och dess implikationer finner man sällan i den respektabla pressen. Ett förvånande undantag är en artikel av David S. Broder i *Los Angeles Times* den 1 oktober 1968. Den innehåller följande passager:

”Det systematiska avklädandet av ordens mening och substans är en form av subversion som inte täcks av lagen. Inte heller är politiker de enda skyldiga. En nation som blivit van vid att höra rapporter om allvarliga strider i den 'demilitariserade zonen' eller om personer som blir tillfogade skada vid en 'icke-våldsdemonstration' är redan på god väg att förlora sin sundhet. Retoriska överdrifter accepteras som en naturlig del av varje valkampanj, men i år har kandidaterna varit exceptionellt skamlösa vid slöseriet med språkets resurser. Orden 'lag' och 'ordning' och 'fred' t.ex. är fundamentala för ett fritt lands medborgares vokabulär. Ändå har dessa ords mening urvattnats allteftersom deras emotionella laddning tilltagit ...

Men det amerikanska experimentet i självstyre gick av stapeln i ett samhälle där vissa abstrakta begrepp var allmänt förstådda. Om de inte varit en del av var mans ordförråd skulle man aldrig ha försökt sig på systemet med självstyre.

Jefferson kunde vänta sig att bli förstådd när han skrev: 'Vi anser dessa sanningar för självklara; att alla människor är skapade lika; att de av sin skapare begåvats med vissa oförytterliga rättigheter; att liv, frihet och strävan efter lycka är bland dessa.'

Begreppen i det påståendet kan inte visualiseras, de måste definieras.

Och när ord förlorar sin mening, när mediet överväldigar budskapet kan ett regeringssystem som vårt inte längre fungera.”

deras ”ideologi”, medan närvaron av kinesiska trupper i Central- eller Sydamerika förmodligen skulle vara ett verkligt och inte bara ideologiskt hot mot Förenta Staterna.

Denna språkliga värld som inkorporerar Fienden (som undermänniska [*Untermensch*]) i vardagsspråkets rutin kan överskridas endast i handling. Ty våldet är inbyggt i detta samhälles själva struktur: som den ackumulerade aggressivitet som driver livets affärsverksamhet i den korporativa kapitalismens alla branscher, som den lagliga aggressionen på landsvägarna, och som den nationella aggressionen utomlands som tycks bli mer brutal ju mer den gör jordens fördömda till sitt offer – de som ännu inte civiliserats av den fria världens kapital. Vid mobiliseringen av denna aggressivitet aktiveras primitiva psykiska krafter för att tjäna systemets ekonomisk-politiska behov: Fienden är de som är orena, hemsökta; de är djur snarare än människor; de är smittosamma (dominoteorin!) och hotar den rena, nedsövda, sunda fria världen.³⁰ De måste likvideras, rökas ut och brännas bort som gift; deras hemsökta djungler måste brännas ut och göras framkomliga för frihet och demokrati. Fienden har redan sin ”femte kolonn” inom den rena världen: kommunister och hippies och deras gelikar med långt hår och skägg och smutsiga byxor, de som är promiskuösa och tar sig friheter som förnekas de rena och ordentliga som förblir rena och ordentliga även när de dödar, bombar och bränner. Aldrig sedan kanske medeltiden har ackumulerad repression brutit ut i organiserad aggression i en sådan global skala mot dem som befinner sig utanför det repressiva systemet – ”outsiders” inom och utom.

Mot bakgrund av omfattningen och intensiteten av denna sanktionerade aggression måste den traditionella distinktionen mellan legitimt och illegitimt våld ifrågasättas. Om berättigat våld i ”pacifieringens” och ”befrielsens” dagliga rutin innefattar massbrännande, massförgiftning och massbombning, så kan den radikala oppositionens handlingar, hur illegitima de än är, knappast benämnas med samma namn: våld. Kan någon meningsfull jämförelse beträffande omfång och brottslighet göras mellan de olagliga handlingar som begåtts av rebellerna i getton, på universitetsområden och på gatorna å ena sidan, och de dåd som förövats av ordningsstyrkorna i Vietnam, Bolivia, Indonesien, Guatemala å den andra? Kan man rimligen kalla det en överträdelse när demonstranter avbryter universitetsundervisningen och trafikströmmen, stör inkallningsnämnderna och snabbköpen, för att protestera mot det långt mer allvarliga avbrytande av livet hos ett utsägligt antal människor som lagens och ordningens beväpnade styrkor utför? Också här kräver den brutala verkligheten en omdefiniering av termerna: den etablerade vokabulären diskriminerar a priori oppositionen – den skyddar Etablissemanget.

”Lag och Ordning”: dessa ord har alltid haft en olycksbådande klang; den lagliga kraftens hela nödvändighet och skräck är koncentrerad och sanktionerad i denna fras. Ingen mänsklig sammanslutning kan existera utan lag och ordning, tvingande lag och ordning, men det finns grader av gott och ont i mänskliga sammanslutningar – mätt i termer av det lagliga, organiserade våld som behövs för att skydda det etablerade samhället mot de fattiga, de förtryckta, de sjuka: välmågans offer. Ovanför och bortom sin legitimitet i konstitutionella termer beror den utsträckning, i vilken etablerad lag och ordning legitimt kan begära (och kommendera) lydnad och foglighet, i hög grad (eller borde bero) på den utsträckning i vilken denna lag och ordning lyder och sammanfaller med sina egna normer och värderingar. Dessa kan först vara ideologiska (som de idéer om frihet, jämlikhet och broderskap som framfördes av den revolutionära borgarklassen), men ideologin kan bli en materiell politisk kraft som oppositionens vapen när dessa värden sviks, schackras bort och förnekas i den samhälleliga

---

³⁰ Jfr ”The Americans in Vietnam” (anonym) i *Alternatives*, University of California, San Diego, höstnumret 1966; ursprungligen publicerad på tyska i *Das Argument* nr 36, Berlin 1966; på franska i *Les Temps Modernes*, januari 1966.

verkligheten. Sedan "övertas" de svikna löftena av oppositionen, och med dem kravet på legitimitet. I den situationen blir lag och ordning något som *skall etableras gentemot etablerad* lag och ordning: det existerande samhället har blivit illegitimt, olagligt: det har ogiltigförklarat sin egen lag. Sådan har dynamiken i de historiska revolutionerna varit; det är svårt att se hur den skulle kunna förhindras hur länge som helst.

4. Solidaritet

Mitt föregående försök att analysera den nuvarande oppositionen mot det samhälle som organiserats av den korporativa kapitalismen tog sikte på den slående kontrasten mellan upprorets radikala och totala karaktär å ena sidan, och frånvaron av en klassbas för denna radikalism å den andra. Denna situation ger alla ansträngningar att värdera och även diskutera utsikterna till radikal förändring inom den korporativa kapitalismens domän deras abstrakta, akademiska, orealistiska karaktär. Sökandet efter särskilda historiska krafter för revolutionär omvandling av de avancerade kapitalistländerna är förvisso meningslöst. Revolutionära krafter framkommer under själva omvandlingsprocessen; översättningen av det potentiella till det aktuella är den politiska praktikens uppgift. Och lika litet som kritisk teori kan politisk praktik orientera sig med hjälp av ett revolutionsbegrepp som tillhör 1800- och det tidiga 1900-talet, och som fortfarande är giltigt i stora delar av den Tredje världen. Detta begrepp framställer "gripandet av makten" under loppet av en massresning ledd av ett revolutionärt parti som handlar såsom en revolutionär klass' avantgarde och upprättar en ny central makt som skall påbörja de grundläggande sociala förändringarna. Inte ens i industriländer där ett starkt marxistiskt parti har organiserat de exploaterade massorna leds strategin längre av detta begrepp – se bara på den omfattande kommunistiska "folkfrontspolitiken. Och begreppet är inte alls tillämpligt på de länder i vilka arbetarklassens integrering är resultatet av strukturella ekonomisk-politiska processer (fortsatt hög produktivitet; stora marknader; nykolonialism administrerad demokrati) och där massorna själva är konserverande och stabiliserande krafter. Det är detta samhälles själva makt som innehåller nya sätt och dimensioner av radikal förändring.

Detta samhälles dynamik har för länge sedan passerat det stadium där det kunde utvecklas med hjälp av sina egna resurser, sin egen marknad och en normal handel med andra områden. Det har utvecklats till en imperialistisk makt som genom ekonomiskt och tekniskt intrång och rent av militär intervention har omvandlat stora delar av den Tredje världen till satellitstater. Dess politik skiljer sig från den föregående periodens klassiska imperialism genom en effektiv användning av ekonomiska och tekniska erövringar å ena sidan, och genom interventionens strategisk-politiska karaktär å den andra: behovet av en global kamp mot kommunismen överflyglar behovet av lönsamma investeringar. I vilket fall som helst förhåller det sig så att utvecklingen i den Tredje världen genom imperialismens utveckling är nära förbunden med den Första världens dynamik, och omvandlingens krafter i den förra är inte ovidkommande för den senare; det "yttre proletarietet" är en grundläggande faktor för möjlig förändring inom den korporativa kapitalismens välde. Här sammanfaller revolutionens historiska faktorer: detta företrädesvis agrara proletariat utstår det dubbla förtryck som utövas av de inhemska härskande klasserna och av de utländska metropolernas. Det existerar ingen liberal borgerlighet som skulle kunna alliera sig med de fattiga och leda deras kamp. Tvingade till förnedrande materiell och mental brist är de beroende av ett militant ledarskap. Eftersom den överväldigande majoriteten utanför städerna är oförmögen att påbörja någon enad ekonomisk och politisk aktion som skulle kunna hota det existerande samhället, kommer kampen för frihet huvudsakligen att bli en militär kamp som genomförs med den lokala befolkningens stöd och med utnyttjande av fördelarna med en terräng som förhindrar användning av traditionella förtryckarmetoder. Dessa omständigheter gynnar med nödvändighet gerillakrigföring. Det är den stora möjligheten och samtidigt den hemska faran för befrielsestyrkorna. De maktavande

kommer inte att tolerera en upprepning av det kubanska exemplet; de kommer att ta till allt effektivare medel och vapen för undertryckandet, och för de lokala diktaturerna kommer detta att möjliggöras av den allt aktivare hjälpen från de imperialistiska metropolerna. Det skulle vara romantiskt att undervärdera styrkan hos denna dödliga allians och dess beslutsamhet att stävja omstörtningen. Det förefaller som om inte terrängens karaktär, inte heller männens och kvinnornas ofattbara motstånd i Vietnam eller världsoptionens inställning, utan fruktan för den andra kärnvapenmakten än så länge förhindrat användning av nukleära eller seminukleära vapen mot ett helt folk och ett helt land.

Under dessa omständigheter måste förutsättningarna för Tredje världens befrielse och utveckling skapas i de utvecklade kapitalistländerna. Bara en inre försvagning av supermakten kan slutligen stoppa finansieringen och verkställandet av förtrycket i de underutvecklade länderna. De nationella befrielsefronterna hotar imperialismens livstråd; de är inte bara en materiell utan också en ideologisk katalysator för förändring. Den kubanska revolutionen och FNL har visat vägen: det kan genomföras; där finns en moral, en mänsklighet, en vilja och en tro som kan trotsa och avskräcka den kapitalistiska expansionens gigantiska tekniska och ekonomiska styrka. Mer än den tidige Marx' "socialistiska humanism" har denna våldsamma solidaritet i försvaret, denna elementära socialism i aktion givit form och substans åt den nya vänsterns radikalism; även i detta ideologiska avseende har den yttre revolutionen blivit en väsentlig del av oppositionen inom de kapitalistiska metropolerna. Men den föredömliga kraften, den ideologiska makten hos den yttre revolutionen kan komma till nytta i metropolerna endast om det kapitalistiska systemets inre struktur och sammanhållning börjar upplösas. Exploateringskedjan måste brytas vid den starkaste länken.

Den korporativa kapitalismen är inte immun mot ekonomiska kriser. Den ofantliga "försvars"-sektorn i ekonomin pålägger inte bara skattebetalaren en allt tyngre börda, den är också till stor del ansvarig för de minskande profitmarginalerna. Den växande oppositionen mot kriget i Vietnam visar nödvändigheten av en genomgripande omvandling av ekonomin, med fara för växande arbetslöshet, vilket är en biprodukt av tekniska framsteg och automation. Det "fredliga" skapandet av ytterligare utlopp för metropolernas produktivitet skulle mötas med intensifierat motstånd i den Tredje världen och med Sovjetblockets konkurrerande och konkurrenskraftiga styrka. Avskaffandet av arbetslösheten och bibehållandet av en adekvat profitkvot skulle sålunda leda till stimulering av alltmer omfattande krav, och därvid stimulera den konkurrenspräglade kampen för tillvaron, genom mångfaldigande av slöseriet, varors inbyggda föråldrande (produktionsvänliga mode- och stilväxlingar), parasiterande och idiotiska arbeten och tjänster. Den högre levnadsstandarden som framdrivs av ekonomins växande parasitära sektor, skulle driva upp lönekraven till den punkt där kapitalet inte gavs någon återvändo. Men de strukturella tendenser som bestämmer den korporativa kapitalismens utveckling rättfärdigar inte antagandet att fördjupad klasskamp skulle leda till en socialistisk revolution genom organiserad politisk handling. Säkerligen förblir även den mest framskridna kapitalistiska välfärdsstaten ett klassamhälle och därmed en stat med motstridiga klassintressen. Men före statsmaktens upplösning skulle systemets integritet och förtryckande kraft hålla kvar klasskampen innanför den kapitalistiska ramen. Den ekonomiska kampens omvandling till radikal politisk kamp skulle snarare bli konsekvensen av än orsaken till en förändring. Omvandlingen själv skulle då ske i en allmän, ostrukturerad, oorganiserad och spridd upplösningssprocess. Denna process kan sättas igång av en kris i systemet vilken skulle aktivera motståndet inte bara mot den politiska utan också mot den mentala repression som utövas av samhället. Dess sjuka drag, som är uttryck för den alltmer påträngande motsättningen mellan de tillgängliga resurserna för frigörelse och deras användning till slaveriets vidmakthållande, skulle underminera den dagliga rutinen, den repressiva konformiteten och rationaliteten som samhällets fortsatta fungerande kräver.

Upplösningen av samhällsmoralen kan komma att manifesteras sig i ett sammanbrott av arbetsdisciplinen, maskning, alltmer utbredd olydnad inför regler och förordningar, vilda strejker, bojkotter, sabotage, egenmäktiga trotshandlingar. Det våld som är inbyggt i det repressiva systemet kan bli okontrollerbart, eller nödvändiggör alltmer totalitära kontrollåtgärder.

T.o.m. den mest totalitära teknokratisk-politiska administration är för sitt fungerande beroende av vad som vanligen kallas den "moraliska tågan": en (relativt) "positiv" attityd bland de breda lagren mot nyttan av deras arbete och mot nödvändigheten av de repressiva funktioner som utövas av arbetets sociala organisation. Ett samhälle är beroende av folkets relativt stabila och kalkylerbara hälsa, definierad som kroppens och själens regelmässiga, socialt koordinerade fungerande – särskilt i arbetet, i butikerna och på kontoren, men också vid ledighet och nöje. Vidare kräver ett samhälle också i ansenlig utsträckning att man tror på sina trossatser (vilket är en del av den nödvändiga hälsan); det kräver tro på de sociala normernas funktionella värde. Funktionalitet är förvisso ett oundgängligt komplement till önskan och fruktan som sammanhållande krafter.

Nu är det styrkan hos denna moraliska tåga, hos de funktionella värderingarna (som är helt åtskild från deras idémässiga giltighet), som förmodligen kommer att försvagas under inverkan av de växande motsättningarna inom samhället. Resultatet skulle bli en utbredning inte bara av missnöje och mental ohälsa, utan också av ineffektivitet, arbetsovillighet, prestationsvägran, försumlighet, ointresse – dysfunktionella faktorer som hårt skulle drabba en höggradigt centraliserad och koordinerad apparat, där sammanbrott på en punkt lätt skulle kunna få återverkningar på stora delar av helheten. Visserligen är detta subjektiva faktorer, men de kan få materiell styrka i förening med de objektiva ekonomiska och politiska påfrestningar för vilka systemet kommer att utsättas i global omfattning. Då och bara då skulle det politiska klimat råda som skulle kunna förse de nya organisationsformer, vilka behövs för att leda kampen, med en massbas.

Vi har påvisat de tendenser som hotar det imperialistiska samhällets stabilitet och betonat i vilken utsträckning befrielseörelserna i den Tredje världen påverkar den sannolika utvecklingen av detta samhälle. I t.o.m. ännu större utsträckning påverkas det av dynamiken i den "fredliga samexistensen" med de gamla socialistländerna, Sovjetblocket. I viktiga avseenden har denna samexistens bidragit till stabiliseringen av kapitalismen: "världskommunismen" har blivit den Fiende som skulle ha måst uppfinnas om den inte existerat – Fienden vars styrka legitimerat "försvarsekonomi" och mobiliseringen av folket i nationens intresse. Vidare skapade kommunismen, i egenskap av den gemensamma Fienden till *all* kapitalism, organiseringen av en intressegemenskap som står över skillnaderna och konflikterna kapitalistiska stater emellan. Sist men inte minst har oppositionen inom de utvecklade kapitalistländerna blivit allvarligt försvagad av den repressiva stalinistiska utvecklingen av socialismen, som inte precis gjort socialismen till något attraktivt alternativ till kapitalismen.

Men nyligen har brytningen i kommunistvärldens enhet, den kubanska revolutionens triumf, Vietnam och "kulturrevolutionen" i Kina förändrat denna bild. Möjligheten att bygga socialism på en sant folklig grund utan den stalinistiska byråkratiseringen, och faran av ett kärnvapenkrig som det imperialistiska svaret på uppkomsten av detta slags socialistiska makt, har lett till en sorts intressegemenskap mellan Sovjetunionen å ena sidan och Förenta Staterna å den andra.

I en mening är detta säkerligen de besuttnas intressegemenskap mot de obesuttna, intressegemenskapen hos de Gamla mot de Nya. Sovjetunionens "kollaborationistiska" politik nödvändiggör fullföljandet av en maktpolitik som i ökande grad reducerar utsikterna för att sovjetsamhället i kraft av sina grundläggande institutioner (avskaffande av privat ägande, och

kontroll över produktionsmedlen: planekonomi) fortfarande skulle ha förmågan att övergå till ett fritt samhälle utan att omstörta de existerande grundvalarna. Och ändå placerar själva dynamiken i den imperialistiska expansionen Sovjetunionen i det andra lägret: skulle det effektiva motståndet i Vietnam och beskyddet av Kuba vara möjligt utan hjälpen från Sovjet?

Men medan vi tillbakavisar den okvalificerade konvergenstesens, enligt vilken åtminstone för närvarande intressegemenskapen upprätthålls på bekostnad av konflikten mellan kapitalismen och sovjetsocialismen, får vi ändå inte undervärdera den väsentliga skillnaden mellan den senare och de nya historiska ansträngningarna att bygga socialism genom att utveckla och skapa en genuin solidaritet mellan ledarskapet och exploateringens befriade offer. Det reella må ansekligt avvika från det ideala, men faktum kvarstår att ”frihet”, ”socialism” och ”befrielse” för en hel generation är oskiljaktigt från Fidel, Che och gerillan – inte därför att deras revolutionära kamp skulle kunna bilda modell för kampen i metropolerna, utan för att de har återgivit dessa idéer deras sanning genom mäns och kvinnors dagliga kamp för ett liv som mänskliga varelser: för ett nytt liv.

Vi ställs fortfarande inför kravet att formulera det ”konkreta alternativet”. Detta krav är meningslöst om det man vill ha är en stencil över de specifika institutioner och relationer som skulle vara det nya samhällets: de kan inte bestämmas a priori; de kommer att utvecklas genom ”försök och misstag” allteftersom det nya samhället utvecklar sig. Om vi kunde forma oss ett konkret begrepp av alternativet idag skulle det inte vara begreppet av ett alternativ; det nya samhällets möjligheter är tillräckligt ”abstrakta”, d.v.s. avlägsna från och oförenliga med den etablerade världen för att trotsa varje försök att identifiera dem i termer av denna värld. Problemet kan emellertid inte skjutas åt sidan genom att man säger att vad som har betydelse idag är förstörelsen av det gamla, av de rådande maktförhållandena och att på så sätt bereda vägen för uppkomsten av det nya. Ett sådant svar bortser från det väsentliga faktum att det gamla inte är genomgående dåligt, att det förlöser det goda och att folk verkligen har något att förlora i det. Det kan finnas samhällen som är mycket värre – och det finns sådana samhällen idag. Den korporativa kapitalismens system har rätt att hävda att de som arbetar för dess ersättande verkligen försöker rättfärdiga sitt handlande.

Men kravet på att formulera de konkreta alternativen är berättigat av ännu ett skäl. Negativt tänkande hämtar all sin kraft från sin empiriska grundval: de reella mänskliga villkoren i det givna samhället och de ”givna” möjligheterna att överskrida dessa villkor, att utvidga frihetens rike. I denna mening är det negativa tänkandet i kraft av sina egna inre begrepp ”positivt”: det är orienterat mot och innefattar en framtid som är ”innesluten” i det nuvarande. Och i denna inneslutenhet (som är en viktig aspekt av den allmänna integrationspolitik som förs av de etablerade samhällena) kommer framtiden till synes som möjlig frigörelse. Det är inte det enda alternativet: ankomsten av en lång period av ”civiliserat” barbari, med eller utan kärnvapenförstörelse, är lika mycket inneslutet i det närvarande. Negativt tänkande och den praxis som vägleds av det är den positiva och grundläggande strävan att förhindra denna yttersta negativitet.

Frigörelsens primära, första institutioners begrepp är tillräckligt välkända och konkreta: kollektivt ägande, kollektiv kontroll och planering av produktions- och distributionsmedlen. Detta är fundamentet, ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för alternativet: det skulle möjliggöra användningen av alla tillgängliga resurser till att avskaffa fattigdomen, vilket är förutsättningen för språnget från kvantitet till kvalitet: uppbyggnaden av *die Lebenswelt* i enlighet med den nya sensibiliteten och de nya behoven. Detta mål innebär förkastande av de uppbyggnadssätt, hur revolutionära de än är, som bevarar (eller inför) de ofria samhällenas mönster och behov. Denna falska politik kanske bäst sammanfattas i formeln ”att uppnå och överträffa de avancerade kapitalistiska ländernas produktionsnivå”. Felet med denna formel är inte betoningen av snabb förbättring av de materiella villkoren utan den modell som vägleder

deras förbättrande. Denna modell förnekar alternativet, den kvalitativa skillnaden. Den senare är inte och kan inte vara resultatet av det snabbast möjliga uppnåendet av kapitalistisk produktivitet, utan snarare utvecklandet av nya sätt och målsättningar för produktionen – ”nya” inte bara (och kanske inte alls) med avseende på tekniska innovationer och produktionsförhållanden, utan med avseende på annorlunda mänskliga behov och annorlunda mänskliga relationer i arbetet för tillfredsställelsen av dessa behov. Dessa nya relationer skulle vara resultatet av en ”biologisk” *solidaritet* i arbete och avsikt som uttrycker en sann harmoni mellan sociala och individuella behov och målsättningar, mellan insedd nödvändighet och fri utveckling – den raka motsatsen till den administrerade och påtvingade harmoni som organiseras i de utvecklade kapitalistiska (och socialistiska?) länderna. Det är bilden av denna solidaritet såsom elementär, instinktiv, skapande kraft som de unga radikalerna ser i Kuba, i gerillarörelserna, i den kinesiska kulturrevolutionen.

Men inte alla former av solidaritet och samarbete är befriande. Fascism och militarism har utvecklat en dödligt effektiv solidaritet. Socialistisk solidaritet innebär autonomi: självbestämmandet börjar hemma – det gäller varje jag, och det Vi som jaget väljer. Och detta mål måste förvisso komma till synes i medlen att uppnå det, d.v.s. i den strategi de väljer vilka inom det existerande samhället arbetar för det nya. Om, de socialistiska produktionsförhållandena skall bli ett nytt sätt att leva, då måste deras föregripna och demonstrerade existentiella kvalitet visa framåt i kampen för deras förverkligande. Denna den framtida frihetens insteg i den pågående kampen för befrielse vittnar om upprorets autenticitet: den är dess instinktiva grundval och målsättning som i sista hand ansvarar för oförenligheten med de traditionella formerna av politisk kamp. Den nya radikalismen strider mot de centraliserade byråkratiska kommunistiska såväl som mot de halvdemokratiska liberala organisationsformerna. Där finns ett kraftigt drag av spontanitet, t.o.m. anarkism, i detta uppror, vilket är ett uttryck för den nya sensibiliteten, känsligheten för dominans: känslan av, medvetandet om att frihetens glädje och behovet av att vara fri måste föregå frigörelsen. Härav aversionen mot tidigare etablerade Ledare, apparatmänniskor av alla sorter, mot politiker hur vänsterinriktade de än må vara. Initiativet övergår till små, vitt spridda grupper med en hög grad av autonomi, rörlighet och flexibilitet.

Förvisso kan inte spontaniteten inom det repressiva samhället och mot dess allestädes närvarande apparat av sig själv bli en radikal och revolutionär kraft. En sådan kan den bara bli som resultat av upplysning, utbildning och politisk praktik – i denna mening givetvis som ett resultat av organisering. Det anarkistiska elementet är en väsentlig faktor i striden mot förtrycket: bevarad men disciplinerad i den förberedande politiska aktionen kommer den att bli befriad och *aufgehoben* [höjas upp/upphävas] i kampens målsättningar. Fri att bygga upp de första revolutionära institutionerna skulle den antirepressiva sensibiliteten, som är allergisk mot förtryck, kämpa mot förlängningen av den ”Första Fasen”, d.v.s. den auktoritära byråkratiska utvecklingen av produktivkrafterna. Sedan skulle det nya samhället relativt snabbt kunna nå den nivå vid vilken fattigdomen kan avskaffas (denna nivå kunde vara avsevärt lägre än den framskridna kapitalistiska produktivitetsnivån, som är utrustad med ett oanständigt överflöd och slöseri). Därefter kunde utvecklingen gå mot en sinnlig kultur som handgripligt kontrasterade mot den grådaskiga kulturen i Östeuropas socialistiska samhällen. Produktionen skulle omdirigeras i trots mot Prestationsprincipens hela rationalitet; socialt nödvändigt arbete skulle avdelas till skapandet av en estetisk snarare än repressiv miljö, till parker och trädgårdar snarare än trafikleder och parkeringsplatser, till skapandet av områden att dra sig tillbaka till snarare än nöjesfält och förströelseområden ... En sådan omfördelning av det socialt nödvändiga arbetet (tiden), oförenlig med varje samhälle som styrs av profit- och prestationsprincipen, skulle gradvis förändra samhället i alla dess dimensioner – det skulle betyda den Estetiska principens upphöjande till Realitetsprincipens Form: en receptiv

kultur grundad på den industriella civilisationens resultat och början till slutet av dennas självgenererande produktivitet.

Inte återgång till ett tidigare civilisationsstadium, utan återvändande till en imaginär ”tid som flytt” i mänsklighetens verkliga liv: utveckling till ett civilisationsstadium där människan har lärt sig att fråga för vems eller vads skull hon organiserar sitt samhälle; det stadium där hon tyglar och kanske t.o.m. upphör med sin oupphörliga kamp för tillvaron i större skala, ser tillbaka på vad som uppnåtts genom århundraden av elände och hekatomber av offer och beslutar att det är nog och att det är hög tid att njuta vad hon har och vad som kan reproduceras och förbättras med hjälp av ett minimum av alienerat arbete: inte hindrande eller reducering av de tekniska framstegen, utan eliminering av de drag som vidmakthåller människans underkastelse under apparaten och intensifieringen av kampen för tillvaron – att arbeta hårdare för att få mer av de handelsvaror som måste säljas. Med andra ord är elektrifiering en självklar sak, liksom alla de tekniska uppfinningar som underlättar och skyddar livet, all mekanisering som frigör mänsklig energi och tid, all den standardisering som avskaffar falska och parasiterande ”personaliserade” tjänster snarare än mångfaldigar dem och det exploaterande överflödets prylar och kännetecken. I det senares termer (och bara i överflödets termer) skulle detta säkert vara en tillbakagång – men frihet från kommersialiseringens herravälde över människan är en förutsättning för frihet.

Skapandet av ett fritt samhälle skapar nya sporrar till arbete. I de exploaterande samhällena är den så kallade arbetsinstinkten den (mer eller mindre effektivt) internaliserade nödvändigheten att prestera produktivt arbete för att tjäna sitt uppehälle. Men livsinstinkterna själva strävar efter livets integrering och underlättande; i icke-repressiv sublimering skulle de använda den libidinösa energin till arbetet att bygga upp den *Lebenswelt* som inte längre kräver exploaterande repression av Lustprincipen. ”Sporrarna” skulle då byggas in i människornas instinktiva struktur. Deras sensibilitet skulle såsom biologiska reaktioner inregistrera skillnaden mellan fult och vackert, mellan lugn och oväsen, ömhet och brutalitet, intelligens och stupiditet, mellan glädje och skoj, och den skulle korrelera denna distinktion med den mellan frihet och slaveri. Freuds sista teoretiska ståndpunkt erkänner de erotiska instinkterna som arbetsinstinkter – arbete för skapandet av en sinnlig miljö. Det sociala uttrycket för den befriade arbetsinstinkten är *samarbete*, som grundat i solidaritet inriktar organiseringen av nödvändighetens rike och utvecklingen av frihetens rike. Och det finns ett svar på den fråga som plågar så många människor av god vilja: vad skall människorna i ett fritt samhälle göra? Det svar som jag tror träffar problemets kärna gav en ung färgad flicka. Hon sa: för första gången i vårt liv kommer vi att vara fria att tänka på vad vi skall göra.

Lästips – mer av Marcuse

[Sovjetmarxismen – en kritisk analys.](#)(1958)

[Den endimensionella människan. Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi.](#)(1964)